

EDİTÖR

Doç. Dr. Çınar Can EVREN

HUKUK

Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler

ARALIK
2024

İmtiyaz Sahibi / Yaşar Hız
Yayına Hazırlayan / Gece Kitaplığı
Birinci Basım / Aralık 2024 - Ankara
ISBN / 978-625-388-130-6

© copyright

2024, Bu kitabın tüm yayın hakları Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir
yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
0312 384 80 40
www.gecekitapligi.com / gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro
Sertifika No: 42488

HUKUK
ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE
DEĞERLENDİRMELER

EDİTÖR

Doç. Dr. Çınar Can EVREN

gece
kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

TÜRK VATANDAŞLIĞININ İRADÎ KAYBI HÂLLERİ

Zeynep Berfin İBİŞ..... 7

BÖLÜM 2

TALİBAN YÖNETİMİ ALTINDAKİ AFGANİSTAN'DA KADIN HAKLARI

Yavuz GÜLOĞLU, Khairullah Mukhammad ALYM..... 21

BÖLÜM 3

DOĞAL PEYZAJIN KORUNMASI ARACI OLARAK İDARİ YARGIDA İPTAL DAVASI

Yavuz GÜLOĞLU 45

”

BÖLÜM 1

TÜRK VATANDAŞLIĞININ İRADİ KAYBI HÂLLERİ

Zeynep Berfin İBİŞ¹

¹ Avukat, Çankaya Üniversitesi Özel Hukuk (Tezli) Yüksek Lisans Öğrencisi, zeynepberfinibis@gmail.com

GİRİŞ

Türk vatandaşlığının kaybı, çeşitli yollarla olmaktadır. Kişinin kendi iradesiyle Türk vatandaşlığından çıkması söz konusu olduğu gibi iradesi olmaksızın da Türk vatandaşlığından çıkartılabilmesi söz konusudur. 1997 tarihli Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesinde de vatandaşlığın iradî kaybı ve irade dışı kaybı hallerine ilişkin detaylı düzenlemeler yapılmış, taraf devletlerin de bu konudaki yetkileri sınırlandırılmıştır. Sözleşmede vatandaşlık hukukuna ilişkin ilkeler düzenlenmiştir. Bu ilkeler üç tanedir. Birincisi, “herkes vatandaşlık hakkına sahiptir”. İkincisi, “vatansızlıktan kaçınılmalıdır”. Üçüncüsü, “hiç kimse keyfi olarak vatandaşlığından mahrum edilemez”. Sözleşmenin 8. maddesinde kişinin iradî olarak vatandaşlığının kaybı düzenlenmiştir. Maddeye göre, kişinin vatansız kalmaması kaydıyla vatandaşlığını değiştirebileceği düzenlenmiştir. Kişiler, vatandaşlığını değiştirmekte özgürdür bu husustaki sınırlama ise kişinin vatansız kalmamasıdır.

“Herkes, vatandaşlığını değiştirmekte özgür olmalıdır” ilkesinin bir sonucu kişinin kendi iradesiyle vatandaşlıktan çıkmasıdır. Türk vatandaşlığının iradî kaybı hallerinde iki yol vardır. Bunlardan birincisi 5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun 25.maddesinde düzenlenen “Türk vatandaşlığından çıkma” durumudur. İkincisi ise Türk Vatandaşlığı Kanununun 34. maddesinde düzenlenen “seçme hakkı kullanılarak Türk vatandaşlığının kaybı” yoludur. İki durumda da kişi, kendi iradesiyle Türk vatandaşlığını devam ettirmek istemeyip gerekli şartları sağlayarak Türk vatandaşlığından çıkmaktadır. Bu çalışmada ise Türk vatandaşlığından çıkma ve seçme hakkı kullanarak Türk vatandaşlığının kaybı yolları ele alınacaktır.

1. Genel Olarak Vatandaşlıktan Çıkma

Vatandaşlıktan çıkma, kişinin isteğiyle yetkili makamlara başvuruda bulunması, İçişleri Bakanlığının vatandaşlıktan çıkmayı uygun bulması ve bunun sonucunda var olan vatandaşlık bağının sona erdirilmesi süreçlerini kapsar. Kişinin Türk vatandaşlığından çıkması, çıkma belgesinin verilmesiyle gerçekleşir. Çıkma belgesini alan kişi, bu tarihten itibaren yabancı statüsüne tabi tutulur.

Vatandaşlıktan çıkma, “herkes vatandaşlığını değiştirmede serbest olmalıdır” ilkesinin bir sonucudur. Vatandaşlıktan çıkma için; kişinin talebi ve İçişleri Bakanlığının kararı gerekmektedir.

1.1.Türk Vatandaşlığından Çıkmanın Şartları

Çıkma izni olarak Türk vatandaşlığının kaybında TVK m. 25’te sayılan şartların sağlanmış olması gerekmektedir. Kanunda sayılan dört tane şartın sağlanmadığı durumda kişiye, Türk vatandaşlığından çıkma izni verilmeyecektir. Bu şartlar; ergin ve ayırt etme gücüne sahip olmak, yabancı

bir devlet vatandaşlığını kazanmış olmak ya da kazanacağına ilişkin inandırıcı emarelere sahip olmak, herhangi bir suç ve askerlik hizmeti nedeniyle aranan kişilerden olmamak ve hakkında herhangi bir cezai ya da mali tahdit bulunmamak şeklinde sayılmıştır.

1.1.1. Ergin ve Ayırt Etme Gücüne Sahip Olmak

Çıkma izni olarak Türk Vatandaşlığının kaybında kişi ergin olmalı ve ayırt etme gücüne sahip bulunmalıdır. Bu iki unsuru da sağlayan kişi izinle Türk vatandaşlığını kaybedebilir. Vatandaşlıktan çıkma izni almak isteyen kişinin ergin ve ayırt etme gücüne sahip olup olmadığı, Türk Medeni Kanunu'na göre belirlenecektir. Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik m.3/1 hükmüne göre, erginliğin tespiti Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre yapılacaktır. TMK m.11'e göre; erginlik, 18 yaşın doldurulmasıyla başlar. Kişi, mahkeme kararıyla ya da evlenme yoluyla da ergin kılınmış olabilir. Evlenme ve yargı yoluyla erginlik kazanma hali de vatandaşlıktan çıkma isteminde bulunabilmek için geçerlidir. (Aybay, Özbek, Perçin, 2019, s.178)

Vatandaşlıktan çıkmak için kişinin ayırt etme gücüne sahip olması gerekmektedir. Ayırt etme gücü, TMK m.13'te *yaşının küçüklüğü yüzünden veya akıl hastalığı, akıl zayıflığı, sarhoşluk ya da bunlara benzer sebeplerden biriyle akla uygun biçimde davranma yeteneğinden yoksun olmayan herkesin* ayırt etme gücüne sahip olduğu düzenlenmiştir.

Vatandaşlıktan çıkma şahsa sıkı sıkıya bağlı bir haktır. Kişi, ancak kendi iradesiyle ve düşünerek bu kararı verir ve gerekli başvuruları yapar bu sebeple ayırt etme gücüne sahip olmak vatandaşlıktan çıkma izni alabilmek için asli unsurlardandır.

1.1.2. Yabancı Bir Devlet Vatandaşlığını Kazanmış Olmak veya Kazanacağına İlişkin İnanırıcı Belirtiler Bulunmak

Yabancı bir devlet vatandaşlığını kazanmış olmak veya kazanacağına ilişkin inandırıcı belirtiler bulunmak şartı, vatandaşlıktan çıkmak isteyen kişinin vatansız kalmasını önleme amacı ile kabul edilmiştir. (Doğan ve İzmirli ve Yılmaz, 2023, s.126)

Türk vatandaşlığından çıkma izni almak isteyen kişi için iki farklı yol vardır. Çıkma izni almak isteyen kişi, yabancı bir devletin vatandaşlığını kazanmış olabilir ya da yabancı bir devletin vatandaşlığını kazanacağına ilişkin belirtileri bulunabilir.

Bu durumlardan ilki şudur; çıkma izni almak isteyen kişi, yabancı bir devletin vatandaşlığını kazanmış olabilir. Yabancı devletin vatandaşlığını kazanan kişi, başvuruda bulunarak çıkma izni alabilir. Bu durumda kişi, yabancı bir devletin vatandaşlığını kazandığına dair belgeleri sunar ve İçiş-

leri Bakanlığının uygun görmesi halinde kendisine çıkma belgesi verilir.

İkinci durum şudur; çıkma izni almak isteyen kişi, yabancı bir devletin vatandaşlığını kazanacağına dair belirtilere sahip olabilir. Bu belirtilerin varlığına güvenerek, başka bir devletin vatandaşı olabilme ihtimalinin yüksek olmasını gerekçe göstererek çıkma izni almak için başvuruda bulunabilir. İçişleri Bakanlığı tarafından uygun görülmesi halinde kişiye, çıkma izin belgesi verilir. Türk Vatandaşlığı Kanununda yabancı devletin vatandaşlığını kazanacağına ilişkin belirtilerin neler olabileceğine dair açıklama yapılmamıştır. Ancak Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin¹ 42.maddesinde kişinin, yabancı devlet vatandaşlığını henüz kazanmamış olması halinde, kazanmak istediği devlet vatandaşlığına kabul edileceğine ilişkin bir teminat belgesine yer verilmiştir. Teminat belgesinin onaylanmış örneğinin getirilmesi, inandırıcı belirtilerin bulunduğuna işaretler.

1.1.3. Herhangi Bir Suç veya Askerlik Hizmeti Nedeniyle Aranan Kişilerden Olmamak

Vatandaşlıktan çıkmanın gerçekleşebilmesi için kişinin herhangi bir suçtan aranmıyor olması gerekmektedir. Bu şart, 403 Sayılı TVK²'ya, 4866 Sayılı Kanun³ ile yapılan değişiklikle gelmiştir. (403 TVK m. 20/c) 5901 Sayılı TVK'da da yer almaya devam etmiştir. Bir suç sebebiyle aranan kişinin vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi, bu kişiye ilişkin yapılacak olan yargılama faaliyetlerine engel teşkil edecek, adeta kişinin kaçmasına göz yumulmuş olacaktır. Herhangi bir suç veya askerlik hizmeti nedeniyle aranan kişilere çıkma izninin verilmemesinde, bu gibi kişilere çıkma izni verildiği takdirde, bunların yeniden vatandaşlığa alınma sistemi ile izinle vatandaşlıktan çıkmanın avantajları birlikte düşünüldüğünde, ortaya çıkabilecek çeşitli hukuki sorunlardan kaçınma düşüncesinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. (Nomer, 2023, s.137)

Bir diğer şart ise askerlik hizmeti sebebiyle aranan kişilerden olmasındır. 403 Sayılı TVK'da Türk vatandaşlığından çıkmanın şartları arasında "muvazzaf askerlik hizmetini yapmış olmak ya da yapmış sayılmak" ibaresi yer almaktaydı. 4112 Sayılı Kanun ile bu madde yürürlükten kaldırılmıştı. Ancak, herhangi bir suç veya askerlik hizmeti nedeniyle aranan kişilerden olmamak şartı getirildi. 403 Sayılı Kanun'da yer alan düzenlemede vatandaşlıktan çıkma şartının kişinin, askerlik hizmetini yerine getirmesine bağlı olduğu açıktır. 5901 Sayılı Kanun'da düzenlenen şart, askerlik hizmeti sebebiyle aranan kişilerden olmamasıdır. Vatandaşlıktan çıkmak isteyen kişinin, askerlik hizmetini yapmış olması gerekmekte, sadece askerlik hizmeti sebebiyle aranyor olma durumu istenmemektedir.

1 R.G.06.04.2010-S.27544.

2 R.G.22.02.1964- S.11638.

3 R.G.12.06.2003-S.25136.

Askerlik hizmeti nedeniyle aranan kişilerden olmama şartı, muvazzaf askerlik hizmetini yapmış olmanın veya yapmış sayılmanın yanı sıra, örneğin, askerlik çağına girmemiş olma, geciktirme (tecil), askerlik çağından çıkmış olma ve askerliğe elverişli olmama durumlarını kapsayıcıdır. (Güngör, 2019, s.156) Örneğin, vatandaşlıktan çıkma isteminde bulunan kişinin askerlik hizmetini yerine getirme zamanı gelmiş fakat eğitimi sebebiyle askerliğini tecil ettirmiştir. Bu durumda askerlik hizmeti nedeniyle aranan kişi durumunda olmadığından vatandaşlıktan çıkma izni verilmesinde de bir sakınca gözükmemektedir.

Bu konuya ilişkin bir kararda, Türk vatandaşlığından çıkma izni verilen kişinin, askerlik hizmeti nedeniyle aranan kişi konumuna düştüğünden bahisle Türk vatandaşlığından çıkma belgesinin verilmemesine ilişkin kararın iptali istemiyle dava açılmıştır.

Özetle, davacı, Türk vatandaşlığından çıkma izni almak için 23.9.2011 tarihinde başvuruda bulunmuş ve başvuru, Hannover Başkonsolosluğu aracılığıyla İşişleri Bakanlığı'na iletilmiştir. Bakanlık, 9.12.2011 tarihinde çıkma iznini vermiş ve 28.12.2011 tarihinde çıkma izin belgesi ve yabancı devlet vatandaşlığını kazandığını belgelemesi halinde verilecek olan çıkma belgesi düzenlenmiştir. Çıkma izin belgesi aynı gün kişiye tebliğ edilmiştir. Ancak davacı, 31.12.2011 tarihine kadar yabancı bir devlet vatandaşlığına geğmediği için çıkma belgesini almamış ve bu tarihten sonra da askerlik yükümlüsü olmuştur. Türk Vatandaşlığı Kanunu Uygulama Yönetmeliği'nin 46.maddesinin 3.fıkrasında, Türk vatandaşlığından çıkmasına izin verilen kişinin kanunda aranan şartlardan birini kaybettiğinin müracaat makamlarınca tespiti halinde, çıkma izin ve çıkma belgelerinin teslim edilmeyeceği ve kişi hakkında alınan kararın ve belgeleri iptal edilmesi için Bakanlığa iade edileceği düzenlenmiştir. Türk Vatandaşlığı Kanunu'na göre, çıkma izni verilen kişinin askerlik yükümlülüğü olup olmadığı da dikkate alınarak, çıkma belgesinin verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Davacı, askerliğini tecil ettirdiği için çıkma belgesini almadığından, Türk vatandaşlığından çıkma belgesinin verilmemesi işleminde hukuka aykırılık bulunmuştur. Mahkeme, bu nedenle kararın bozulmasına karar vermiştir.⁴

1.1.4. Hakkında Herhangi Bir Mali veya Cezai Tahdit Bulunmamak

Türk vatandaşlığından çıkmanın şartlarından biri de çıkma başvurusunda bulunan kişinin hakkında mali ya da cezai bir sınırlama bulunmamasıdır. Mali ve cezai sınırlamalara, çıkma izni talep edecek kişinin yurt dışı yasağının bulunmaması, malvarlığı üzerinde tedbir ya da vergi borcunun olmaması, kişi hakkında tutuklama kararının bulunmaması gibi örnekler verilebilir. (Güngör, 2019, s.173)

4 Danıştay Kararı-10.D, E.2013/6594 K. 2016/3084 T.07.06.2016 lexpera.com s.e.t. 13.07.2024.

Hakkında herhangi bir mali ve/veya cezai tahdit bulunanlara çıkma izninin verilmemesi düzenlemesi, Türk Vatandaşlığı Kanununa 4866 Sayılı değişiklik ile getirilmiştir. Bu şartın getirilmesi ile amaçlanan vatandaşlıktan çıkma izni almak isteyen kişiler üzerinde yargı işlemlerinin yapılamamasını önlemek ve devletin hakimiyetinin kaybedilmemesini sağlamaktır. (Nomer, 2023, s.137)

Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte 43.maddede Türk vatandaşlığından çıkma izni isteyen kişi hakkında Emniyet Genel Müdürlüğünden, Kaçakçılık İstihbarat Harekât ve Bilgi Toplama Dairesi Başkanlığından ve Millî Savunma Bakanlığında arşiv araştırması isteneceği ve yapılan araştırma sonucunun Bakanlığa bildirileceği düzenlenmiştir. Bu hüküm de Türk vatandaşlığından çıkma izni almak için gerekli şartlardan olan herhangi bir suç veya askerlik hizmeti nedeniyle aranan kişilerden olmamak ve hakkında herhangi bir mali veya cezai tahdit bulunmamak şartlarını da destekler niteliktedir.

1.2. Usul

Vatandaşlıktan çıkma talebi olan kişi, bu talebini belirttiği dilekçe ve yabancı bir devletin vatandaşlığını kazanmışsa çıkma belgesiyle, kazanamamışsa teminat belgesiyle yetkili makama başvuruda bulunmalıdır. *“Başvurular yurt içinde yerleşim yerinin bulunduğu valiliğe, yurt dışında ise dış temsilciliklere bizzat veya bu hakkın kullanılmasına ilişkin özel vekâletname ile yapılır”* (TVK m 37). Vatandaşlık, şahsa sıkı sıkıya bağlı bir hak olduğu için kişinin kendisi bizzat veya özel vekaletname ile başvuruda bulunmalıdır. Posta yoluyla yapılan müracaatlar kabul edilmez.⁵ TVKUY m. 42’ye göre, yetkili müracaat makamları, Türk vatandaşlığından çıkmak için aranan şartları taşıyan kişiler için, isteği belirten form dilekçe, müracaat makamlarınca sistemden alınan nüfus kayıt örneği, kişinin devlet vatandaşlığını kazanmış olması halinde buna ilişkin belge, henüz kazanmamış ise kazanmak istediği devlet vatandaşlığına kabul edileceğine ilişkin teminat belgesinin onaylanmış örneğini içeren iki adet dosya hazırlar ve bu dosyalardan birini karar alınmak üzere İçişleri Bakanlığına gönderirler. İkinci dosya ise müracaat makamlarında kalır. İçişleri Bakanlığı, Türk vatandaşlığından çıkma izni isteyen kişi hakkında Emniyet Genel Müdürlüğünden, Kaçakçılık İstihbarat Harekât ve Bilgi Toplama Daire Başkanlığından ve Millî Savunma Bakanlığında arşiv araştırması ister. Yapılan araştırmaların sonucu Bakanlığa bildirilir (TVKUY m. 43/2). Başvuru sonucunda kişinin mevcut durumuna bakılır. Aranan şartları taşıdığı anlaşılan kişilere Bakanlık kararı ile Türk vatandaşlığından çıkma izni verilir. Aranan şartları taşımayanların talepleri ise Bakanlıkça reddedilir. (TVKUY m. 43)

⁵ Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, Başvuruda istenilen belgeler ve başvuru makamı ve usul, e.t.11.05.2024.

Yabancı devlet vatandaşlığını kazanmış olan kişiye çıkma belgesi, henüz yabancı devlet vatandaşlığını kazanmamış ancak kazanacağına dair inandırıcı belirtilerin bulunması halinde ise çıkma izin belgesi verilir.

1.2.1. Yabancı Devlet Vatandaşlığını Henüz Kazanmamış Kişilerin Türk Vatandaşlığından Çıkma Usulü

Yabancı devlet vatandaşlığını kazanmadan da Türk vatandaşlığından çıkabilmek çıkma izin belgesi ile mümkündür. Ancak bu usulün uygulanabilmesi için kişinin yabancı bir devletin vatandaşlığını kazanacağına dair inandırıcı belirtilerinin bulunması gerekmektedir. Çıkma izin belgesi geçici süreliğine verilen bir belge olması sebebiyle vatandaşlıktan çıkma sonucunu doğurmaz (TVK m. 26). Çıkma izin belgesinin geçerliliği iki yıldır. 403 Sayılı TVK ile düzenlenen çıkma izin belgesi üç yıl için geçerli iken (ETVK m. 22/4) 5901 Sayılı TVK ile bu süre karar tarihinden itibaren iki yıla düşürülmüştür (TVK m. 26/2).

Belgeyi alan kişi iki yıl içerisinde, yurt dışında ise dış temsilciliklere yurt içinde ise ikamet edilen yer valiliğine yabancı devlet vatandaşlığını kazandığına dair düzenlenmiş olan belgeleri vermekle yükümlüdür. Yabancı devlet vatandaşlığı kazanıldığı takdirde kişiye “çıkma belgesi” verilir. Ancak iki yıllık süre içerisinde kişi, yabancı devlet vatandaşlığını kazanamazsa çıkma izin belgesi geçersiz olacaktır. (TVK m. 26/2) Söz konusu belgenin verildiği kişi, yabancı devlet vatandaşlığını elde etmiş olduğunu belgeleyerek, çıkma belgesi alana kadar, Türk vatandaşlığını korur. (Aybay, 2019, s.185)

1.2.2. Yabancı Devlet Vatandaşlığını Kazanmış Olan Kişilerin Türk Vatandaşlığından Çıkma Usulü

Yabancı devlet vatandaşlığının kazanılmasıyla kişiye çıkma belgesi verilir. Bu belge kişinin artık Türkiye ile bir vatandaşlık bağının bulunmadığını ifade eder. Çıkma belgesi iki durumda verilebilir. Birincisi; yabancı devlet vatandaşlığını kazanmamış kişinin aldığı çıkma izin belgesinden sonra yabancı devlet vatandaşlığını kazanması üzerine çıkma belgesi verilebilir. İkinci durum ise kişinin yabancı devlet vatandaşlığını kazandıktan sonra yaptığı başvuru üzerine çıkma belgesi almasıdır. Çıkma belgesinin imza karşılığı teslimi ile kişi, Türk vatandaşlığını kaybetmiş olur. Türk vatandaşlığını kaybeden kişilerin nüfus aile kütüklerindeki kayıtları kapatılır ve kayıp tarihinden itibaren yabancı muamelesine tabi tutulurlar. (TVK m.27)

1.3. Türk Vatandaşlığından Çıkmanın Hüküm ve Sonuçları

Türk vatandaşlığından çıkmanın hüküm ve sonuçlarını iki başlık altında ele almak yerinde olur. Zira çıkmanın hem ilgili bakımından hem de eşi ve çocukları bakımından birtakım sonuçları olacaktır. Bu başlık altında çıkmanın hem ilgili bakımından sonuçlarına hem de ailesi bakımından sonuçlarına yer verilecektir.

1.3.1. İlgili Bakımından Sonuçları

Türk vatandaşlığından çıkma anı, çıkma belgesinin teslim alındığı andır. (TVKUY m.47/1) Türk vatandaşlığından çıkan kişi, Türkiye’de artık yabancı statüsüne tabi olacaktır. Ancak doğumla Türk vatandaşı olup çıkma izniyle vatandaşlıktan ayrılanlar tam anlamıyla yabancılar hukukuna tabi tutulmayacaktır. Bu kişiler, imtiyazlı yabancı statüsünde olup, TVK m.28 ‘de düzenlenen ve mavi kart sahiplerinin yararlanmasına kapalı olan haklar haricinde tıpkı bir Türk vatandaşı gibi haklardan faydalanacaklardır.

Vatandaşlıktan çıkma işleminin ardından bu kişilerin, nüfus aile kütüklerindeki kayıtları kapatılır ve kişinin talebi halinde mavi kartlılar kütüğüne kayıtları yapılır. Mavi kartlılar kütüğünde, kişisel bilgilere yer verilir.

Kişinin çıkma belgesi almasıyla birlikte nüfus aile kütüklerindeki kaydı kapatılır. (CAN, 2023, s.56) 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanununun 14. maddesinde *“Nüfus kaydının kapatılması; ölüm, gaiplik, Türk vatandaşlığının kaybı, evlenme, boşanma, evlat edinilme, soy bağının düzeltilmesi veya reddi gibi olaylar nedeni ile bir kaydın üzerinde işlem yapılamaz hale getirilmesidir. Kaydın kapatılmasına ilişkin sebep ortadan kalktığında veya kaydın yeniden açılmasını gerektirecek yeni bir sebep ortaya çıktığında kayıt yeniden açılır. Kaydın açılmasından sonra kişisel durumda meydana gelmiş olan olaylar kişinin kaydına işlenir.”* şeklinde düzenlenmiştir.

Nüfus kaydının kapatılmasıyla birlikte, kişinin bilgilerinde işlem yapılamaz hale gelir. Sadece kaydın yeniden açılmasıyla değişiklikler kayda işlenebilir. Bu durum ise kişinin vatandaşlıktan çıkılan ülkedeki kişisel kayıtları ile vatandaşlığa sahip olduğu ülkedeki kayıtlarının birbirinden farklı olmasına sebebiyet verebilir çünkü kişinin, vatandaşlıktan çıkmasıyla kişisel durumundaki değişiklikler kütüğe işlenemez.

1.3.2. Eş Bakımından Sonuçları

Çıkma izni alarak vatandaşlığını kaybeden kişinin eşi, bu durumdan etkilenmez. Eş, Türk vatandaşı ise vatandaşlığı devam edecektir. (TVK m. 27/2)

1.3.3. Çocuklar Bakımından Sonuçları

TVK m. 27/2’ye göre; *“Türk vatandaşlığını kaybeden ana ya da babanın talebinin bulunması ve diğer ebeveynin de muvafakat etmesi halinde çocukları da kendileri ile birlikte Türk vatandaşlığını kaybederler. Muvafakat verilmemesi halinde hâkim kararına göre işlem yapılır.”*

Çıkma izni alarak vatandaşlığını kaybeden kişinin çocukları bakımından sonuçlarına bakacak olursak; anne ve babanın birlikte vatandaşlıktan çıkması halinde çocuk da bu durumdan etkilenecek ve vatandaşlığını kaybedecektir. Anne ya da babadan birinin vatandaşlıktan çıkması halinde ise

anne ya da baba çocuğun da vatandaşlıktan çıkması yönünde talepte bulunur ve diğer eş de onay verirse çocuk da vatandaşlığını kaybedecektir. Diğer eşin onay vermemesi halinde hâkim kararına göre işlem yapılacağı kanunda düzenlenmiştir. Ana ya da babanın muvafakati yalnızca velayet altındaki çocuklar bakımından söz konusu olabileceği için, ancak küçük çocukların vatandaşlığı ana veya babanın Türk vatandaşlığından çıkmasından etkilenebilecektir. (Doğan vd., 2023, s.137) O halde ana ya da babanın vatandaşlığını kaybetmesinden sadece küçük olan çocuklar etkilenecek olup, ergin çocuklar bu kapsamda sayılmayacaklardır.

TVK m. 27/3'e göre; *Vatandaşlığın kaybı, çocukları vatansız kılacak ise bu madde hükümleri uygulanmaz.* Bu fıkra, vatansızlığın önlenmesi ilkesine uygundur. Çocukların korunması ve çocukların vatansız kalmasının önlenmesi amaçlanmaktadır.

2. Seçme Hakkını Kullanarak Vatandaşlıktan ıkma

Türk vatandaşlığının iradî kaybı hallerinden bir diğeri, seçme hakkını kullanarak vatandaşlıktan çıkma yoludur. Seçme hakkını kullanarak vatandaşlıktan çıkma herhangi bir makamın onayı gerekmeksizin kişi kendi iradesiyle Türk vatandaşlığından ayrılmaktadır. (Tanrıbilir, 2008, s.59) 5901 Sayılı TVK'da seçme hakkını kullanarak vatandaşlığın kaybı imkânı küçük olmaları sebebiyle doğumla ya da sonradan Türk vatandaşlığını kazanan kişilere tanınmıştır. (Erdem, 2022, s.279)

Seçme hakkını kullanarak vatandaşlıktan çıkabilmek için kişinin başka bir devlet vatandaşlığına da sahip olması gerekmektedir. (GÜNGÖR, 2019, s.210) Seçme hakkını kullanmak isteyen kişi hem Türk vatandaşlığına hem de yabancı bir devlet vatandaşlığına sahiptir ve Türk vatandaşlığından ayrılmayı istemektedir. Seçme hakkını kullanarak vatandaşlığın kaybı yolunun getirilmesindeki amaç, çok vatandaşlığı önlemek ve kişiye istediği devletin vatandaşı olabileme hakkını sağlamaktır. (Tanrıbilir ve Turhan, 2017, s.153; Berki, s.282-283; Göğer, s.168) Kanun koyucu, seçme hakkını kullanarak vatandaşlıktan çıkma hakkına sahip olan kişilerin doğumla ya da sonradan devlet vatandaşlığını kazanmaları halinde bu kişilere kolay yoldan Türk vatandaşlığından ayrılma imkânı sağlamaktadır. (Doğan vd. s.173)

2.1.Seçme Hakkını Kullanarak Vatandaşlıktan ıkma Hakkına Sahip Kişiler

Seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılabilmek için Türk Vatandaşlığı Kanununda sayılan şartları sağlamış olmak gerekmektedir. TVK m.34'te bu şartlar düzenlenmiştir.

(1) Aşağıda durumları belirtilenler, ergin olmalarından itibaren üç yıl içinde Türk vatandaşlığından ayrılabilirler.

a) Ana ya da babadan dolayı soy bağı nedeniyle doğumla Türk vatandaşı olanlardan yabancı ana veya babanın vatandaşlığını doğumla veya sonradan kazananlar

Soy bağı esasına göre Türk vatandaşlığını kazanmış olup, yabancı bir anne ya da baba tarafından da yabancı devlet vatandaşlığını kazanan kişiler bu grupta yer alırlar. Çifte vatandaş olan bu kişilere seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılma imkânı tanınmıştır.

b) Ana ya da babadan dolayı soy bağı nedeniyle Türk vatandaşı olanlardan doğum yeri esasına göre yabancı bir devlet vatandaşlığını kazananlar

Soy bağı esasına göre Türk vatandaşlığını kazanmış olup, toprak esasına göre yabancı bir devlet vatandaşlığını da kazanmış olan kişiler bu grupta yer alır. Bu kişiler hem Türk vatandaşı hem de doğduğu ülkenin vatandaşı olması sebebiyle çifte vatandaş durumundadır. Bu sebeple istekleri halinde Türk vatandaşlığından ayrılabilme imkânı tanınmıştır.

c) Evlat edinilme yoluyla Türk vatandaşlığını kazananlar

Türk vatandaşlığını evlat edinilme yoluyla kazanan çocuk, başka bir devletin vatandaşlığına sahip olabilir. Bu durumda kişi, çifte vatandaş olacaktır.

ç) Doğum yeri esasına göre Türk vatandaşı oldukları halde, sonradan yabancı ana veya babasının vatandaşlığını kazananlar

Türk Vatandaşlık Hukukunda, doğum yeri esasına göre Türk vatandaşlığını kazanabilmesi sadece vatansız olan kişiler için vatansızlığı önleme amacıyla kabul edilmiştir. Kişi, doğum yeri esasına göre Türk vatandaşlığını kazanmış, sonradan da anne ya da babasına bağlı olarak yabancı bir devlet vatandaşlığını kazanmışsa, seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılabilir.

d) Herhangi bir şekilde Türk vatandaşlığını kazanmış ana veya babaya bağlı olarak Türk vatandaşlığını kazananlar

Anne ya da babaya bağlı olarak sonradan Türk vatandaşlığını kazanan çocuklar da çifte vatandaşlığa sahip olabilirler. Bu sebeple, seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılabilirler.

2.2. Seçme Hakkından Yararlanmanın Şartları

Seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılabilmek için TVK m. 34'te sayılan durumlardan birine sahip olan çocuğun ergin olmasından itibaren 3 yıl içinde bu yola başvurması gerekmektedir.

2.2.1. Ergin Olmak

Seçme hakkını kullanacak kişi, ergin olmalıdır. Kişinin ergin olup olmadığı Türk Medenî Kanunu hükümlerine göre tespit edilecektir.

2.2.2. Seçme Hakkını Kullandıktan Sonra Vatansız Kalmamak

Seçme hakkının kullanılmasıyla kişi, vatansız kalacak ise seçme hakkını kullanamaz. Vatansızlık hem devletler hem de bireyler açısından istenmeyen bir hl olmasından dolayı seçme hakkının kullanılabilmesi için de kişinin seçme hakkını kullandıktan sonra vatansız kalmaması gerekmektedir.

2.2.3. 3 Yıllık Süre İçerisinde Bu Hakkı Kullanmak

Seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılmak isteyen kişi, ergin olmasından itibaren 3 yıl içerinde bu hakkını kullanmalıdır. Bu süre hak düşürücüdür. (Doğan V. vd., 2023, s.176) Bu sebeple srenin geçirilmesiyle bu hakkın kullanılması mümkün olmayacaktır.

2.3. Seçme Hakkının Kullanılmasında Usl

Seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılabilmek için yurtiçinde buldukları yer valiliğine, yurtdışında ise dış temsilciliklere başvuruda bulunmak gerekmektedir. Başvuruda, Türk vatandaşlığından ayrılma beyanını içeren bir dilekçe ile seçme hakkı kullanılır. Dilekçeyi alan yetkili makam, seçme hakkını kullanacak olan kişinin Şartları sağlamadığını kontrol eder. Örneğin, seçme hakkını kullanacak olan kişi, Türk vatandaşlığından ayrılmasıyla vatansız kalacak ise seçme hakkının kullanılmasına onay vermeyecek ve ilgiliye bu durumu tebliğ edecektir. Ancak yetkili makam, gerekli Şartları sağlayan bir kişi için seçme hakkının kullanılıp kullanılamayacağı hususunda bir takdir yetkisine sahip değildir. Seçme hakkını kullanmak isteyen kişinin isteğini belirten dilekçe, kişinin kazandığı devlet vatandaşlığını gösteren belge ve müracaat makamlarınca sistemden alınan nüfus kayıt rneği karar alınmak üzere İçişleri Bakanlığına gönderilir. (TVKUY m. 60) Bakanlık tarafından yapılan inceleme sonucunda aranan Şartları sağlayan kişi, Bakanlık kararıyla Türk vatandaşlığını kaybeder.

2.4. Seçme Hakkını Kullanarak Türk Vatandaşlığından ıkmanın Sonuçları

Seçme hakkını kullanan kişi Türk vatandaşlığından ayrılmakta ve Türkiye’de yabancı statüsünde olmaktadır. Bu bölümde seçme hakkını kullanarak vatandaşlıktan ayrılmanın ilgili bakımından ve eş ve çocukları bakımından sonuçları ele alınacaktır.

2.4.1.İlgili Bakımından Sonuçları

Seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılan kişi artık yabancı statüsündedir. (TVK m.35) Dolayısıyla, Türkiye’de yabancılara tanınan haklara sahip olabilecektir. Türk vatandaşlığından ayrılan kişinin nüfus aile kütüğündeki kaydı gerekli açıklamalar yapılarak kapalı hale getirilir. (TVKUY m. 61/2)

Türk vatandaşlığını seçme hakkı kullanarak kaybeden kişiler, TVK m.14’e göre, milli güvenlik bakımından engel teşkil edecek halinin olmaması ve Türkiye’de üç yıl ikamet etme şartlarına bağlı olarak Bakanlık kararıyla yeniden Türk vatandaşlığını kazanabilirler.

2.4.2. Eş Bakımından Sonuçları

Seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılan kişilerin eşlerine ve çocuklarına olan etkisine ilişkin TVK m.27 hükmü esas alınacaktır. Yani Türk vatandaşlığından çıkma izni alarak ayrılan kişiler için düzenlenen hükümler bu hususta geçerli olacaktır. O halde TVK m. 27 esas alınarak Türk vatandaşlığından seçme hakkını kullanarak ayrılan kişinin eşi bu durumdan etkilenmeyecektir. Türk vatandaşı ise, vatandaşlığı devam edecektir.

2.4.3. Çocuklar Bakımından Sonuçları

Seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılan kişinin çocukları bakımından sonuçlarına bakacak olursak; anne ve babanın birlikte vatandaşlıktan ayrılması halinde çocuk da bu durumdan etkilenecek ve vatandaşlığını kaybedecektir. Anne ya da babadan birinin vatandaşlıktan ayrılması halinde ise anne ya da baba çocuğun da vatandaşlıktan ayrılması yönünde talepte bulunur ve diğer eş de onay verirse çocuk da vatandaşlığını kaybedecektir. Diğer eşin onay vermemesi halinde hâkim kararına göre işlem yapılacağı kanunda düzenlenmiştir. Ana ya da babanın muvafakati yalnızca velayet altındaki çocuklar bakımından söz konusu olabileceği için, ancak küçük çocukların vatandaşlığı ana veya babanın Türk vatandaşlığından etkilenebilecektir. (Doğan, 2023, s.137) O halde ana ya da babanın vatandaşlığını kaybetmesinden sadece küçük olan çocuklar etkilenecek olup, ergin çocuklar bu kapsamda sayılmayacaklardır.

TVK m.27/3’e göre, vatandaşlığın kaybı, çocukları vatansız kılacak ise seçme hakkı ile vatandaşlığın kaybı hükümleri uygulanamaz.

SONUÇ

Türk vatandaşlığının iradî kaybı halleri, vatandaşlıktan çıkma ve seçme hakkı kullanılarak vatandaşlığı kaybı olmak üzere iki tanedir. Bu yollara başvurarak Türk vatandaşlığından ayrılabilmek için belli şartlar öngörülmüştür.

5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununda vatandaşlıktan çıkma için gerekli olan şartlar, ergin ve ayırt etme gücüne sahip olmak, yabancı bir devlet vatandaşlığını kazanmış olmak veya kazanacağına ilişkin inandırıcı belirtilere sahip olmak, herhangi bir suç veya askerlik hizmeti nedeniyle aranan kişilerden olmamak ve hakkında herhangi bir mali veya cezaî tahdit bulunmamak olarak sayılmıştır.

Seçme hakkını kullanarak vatandaşlıktan çıkmada ise kanunda düzenlenen kişilerden olmak, ergin olmak, seçme hakkını kullandıktan sonra vatansız kalmamak ve ergin olduktan sonraki 3 yıl içinde bu hakkın kullanılması için başvuruda bulunma şartları yer almaktadır.

Türk vatandaşlığının kaybedilmesiyle kişilerin aile kütüğündeki kayıtları kapatılır.

Türk vatandaşlığından çıkma izni alma durumunda İçişleri Bakanlığının takdir yetkisi bulunmakta ve uygun bulmadığı kişiye çıkma izni vermemektedir. Ancak seçme hakkını kullanarak vatandaşlıktan çıkan kişi için yetkili bir makamın izni ya da onayı gerekmekte şartları sağlayan her kişi seçme hakkını kullanarak vatandaşlıktan çıkabilmektedir.

Yeniden Türk vatandaşlığına alınma bakımından Türk vatandaşlığından çıkma yolu ile seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılma arasında fark vardır. Türk vatandaşlığından çıkma izni alarak ayrılan kişiler yeniden Türk vatandaşlığına alınırken ikâmet şartı bulunmamaktadır. Ancak seçme hakkını kullanarak vatandaşlıktan ayrılan kişilerin yeniden Türk vatandaşı olabilmesi için Türkiye’de 3 yıl ikâmet etme şartı bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AYBAY R. ve ÖZBEK N. ve ERSEN PERÇİN G., (2019), *Vatandaşlık Hukuku*, Ankara: Siyasal Kitabevi
- BERKİ O.F., *Türk Hukukunda Seçme Hakkı ile Vatandaşlığın Kaybı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.78, S.1, ss.281-293
- CAN H., (2023), *Mavi Kartlı Yabancılar*, Ankara: Adalet Yayınevi
- DOĞAN V. ve İZMİRLİ AYHAN L.ve YILMAZ A.Ç, (2023), *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Ankara: Rehber Yayınevi
- ERDEM B.B., *Türk Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yayın
- GÖĞER E., (1979), *Türk Tâbiyet Hukuku*, Ankara: Sevinç Matbaası
- GÜNGÖR G., (2019), *Tabiiyet Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayıncılık
- NOMER E., (2023), *Türk Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul: Filiz Kitabevi
- TANRIBİLİR F.B. (2008), *Türk Vatandaşlığı Kanunu Tasarısının Vatandaşlığın Kaybına İlişkin Hükümleri*, 76, 27-63
- TANRIBİLİR F.B. ve TURHAN T., (2017), *Vatandaşlık Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları

BÖLÜM 2

TALİBAN YÖNETİMİ ALTINDAKİ AFGANİSTAN'DA KADIN HAKLARI¹

*Yavuz GÜLOĞLU²,
Khairullah Mukhammad ALYM³*

1 Bu makale, K.M Alym,(2024), Afganistan'da Kadın Hakları (Danışman: Doç. Dr. Güloğlu, Y.), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında kabul edilmiş Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

2 Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı E-Mail: yavuzguloglu@kastamonu.edu.tr Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4493-2179>

3 Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi (mezun),E-Mail: hayrullah.turkmen95@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0009-0004-9962-6843>.

GİRİŞ

Dünya üzerindeki insan neslinin devamı kadın sayesinde olması açısından belki de bir anlamda kadına erkeğe kıyasla daha üstün bir varlık olarak bakılabilir. Bu denli kutsal ve üstün bir varlık olan kadının, erkeklerin nazarında gördüğü değer de maalesef o denli az olmuş ve kadınlar ilk çağlardan itibaren sürekli baskı ve şiddete maruz kalmışlardır. Ancak kadınlar üzerindeki baskı sadece Afganistan'a özgün bir problem olmayıp, dünya var olalı ülkelerin neredeyse tamamında bu zulüm yaşanmakta ve halen farklı boyutlarda olmak üzere dünyanın birçok yerinde bu şiddet devam etmektedir.

Afganistan'da hangi yönetim iş başında olursa olsun hemen hemen her dönemde kadın hakları ihlalleri yaşanmıştır. Dolayısıyla sadece Taliban iktidara geldikten sonra kadın hakları ihlal edilmeye başlanmıştır denilmesi haksızlık olur. Taliban'dan önce de Afganistan'da kadın hakları sürekli olarak ihlal edilmiştir. Bugün dünya ülkelerinin Taliban yönetimini tanımak istememeleri ve bu rejimle ilişki kurmaktan uzak durmalarından en olumsuz şekilde zarar gören yine Afgan kadınları olmuştur.

Taliban'ın kadınlara karşı uyguladıkları yasaklar, kabul edilemez bir gerçektir. Örneğin Taliban yönetiminin kızların ortaokula, liseye, üniversiteye gitmelerini yasaklaması izahı mümkün olmayan hatalı bir uygulamadır. Afganistan'da iş başındaki Taliban rejimini modern dünya devletleri tanımadığı için işbaşındaki idare, kız çocuklarına ve kadınlara bazı yasaklar uygulayarak bunları siyasete alet etmektedir. Bu durumu da resmi hükümet olarak tanınana kadar ellerinde koz olarak kullanmaya devam edecektir.

Afganistan'da Taliban rejiminin hakim olduğu dönemlerde kadınların şiddete maruz kaldıkları, ezildiği, haklarından mahrum bırakıldığı, hatta katledildiklerine yönelik haberler basın-yayın organlarında sürekli olarak yer almaktadır. Ancak, bu türden haberlerin temelinde yatan sebeplerden birisi de konuyu gündeme taşıyanların, batılı ülkelere olan iltica başvurularının hızlıca kabul edileceği düşüncesinde olmalarıdır. Ülkedeki ekonomik sebepler yüzünden yurt dışına sığınmacı olarak gitmek isteyen Afgan vatandaşlar, mevcut yönetimi gerektiğinde iftiralarla karalayarak amaçlarına ulaşmak istemektedir. Gerçekte ise onların baskıcı rejimi ve olumsuzluklarını gündeme taşımaları, kendileri maddi refaha ulaşıp Afganistan'da kalan aile üyelerinin yaşam standartlarını daha yüksek seviyeye çıkarma arzusu içinde olmalarıdır. Bugün Afganistan içinde veya dış dünyada yaşayan Afganistan kökenli birçok aktivist, sanatçı ve yazarın kendi hedefleri olan, yani Avrupa ve ABD'ye sığınmak için Taliban örgütünü kadınlara karşı katil, cani ve kadın karşıtı olarak göstermesi kadınların haklarını korumak amacını değil, konunun siyasete alet edilmesinin bir yansıması olarak nitelendirilebilir.

Kız öğrencilerin ortaokul, liselere ve üniversitelere gitmelerine izin verilmemektedir. şu an Afganistan’da kadınların, kadın hakları bağlamında yaşadıkları yegâne sorun temel eğitim hakkından yoksun olmalarıdır. İster sağlık alanında ister eğitim alanlarında isterse diğer kamusal alanlarda olsun kadınların yok sayılması, ileride çok ciddi sorunları beraberinde getirecektir. Zira Afganistan’da bugünkü anlayışa göre kadın, ancak kadın doktor tarafından muayene edilebilir. Ancak bu anlayışa rağmen kadın doktorların yetişmesi de engellenmektedir.

Afganistan’da kadın haklarına ilişkin literatür oldukça kısıtlı olup, mevcut araştırmaların çoğunluğunun da objektif bir bakış açısı ile yürütüldüğünü söylemek zordur. Konu ile ilgili yazılan tezlerin, makalelerin çoğunda mevcut iktidar, tek taraflı olarak eleştirilmiştir. Batılı ülkeler Afganistan’daki kadın hakları ve Taliban yönetimi hakkında genel olarak olumsuz düşüncelere sahiptir. Yapılan çalışmaların çoğunda tek taraflı tutumlar sergilendiği için gerçek duruma ve verilere ulaşmak oldukça zordur.

Bu çalışmada amaç, Afganistan’daki kadınların gerçek hayatta karşılaştıkları sorunları gözler önüne sermek ve çözüm önerileri geliştirmektir. Çalışma kapsamında Batı demokrasilerinde ve İslam hukukunda kadın hakları incelenmiş, uygulamada ortaya çıkan sorunlar tespit edilerek çözüm önerileri sunulmuştur.

Çalışmada Afganistan tarihi, coğrafi konumu ve toplumsal yapısı hakkında kısaca bilgi verilerek akabinde dünyada kadın haklarının tarihsel gelişimi, semavi dinlerde kadınların konumu hakkında açıklamalar yapılmış, Afganistan’da kadın hakları bağlamında kadınların yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri sunulmuştur.

1. AFGANİSTAN’IN COĞRAFI KONUMU, ETNİK YAPISI VE TARİHİ

1.1. Afganistan’ın Coğrafi Konumu

Yüzölçümü 652.225 km² olan Afganistan Güneydoğu’da Pakistan, Kuzeydoğu’da Çin, Batı’da İran, Kuzey’de Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile sınır komşusudur. Ülke arazisinin deniz seviyesinden çok yüksek oluşu ve dağlık alanların fazlalığı, bölgede nüfus dağılımını daha çok düz araziler ve ovalara yayılmasına neden olmuştur. Ülkenin doğusunda yer alan ve Himalaya sisteminin parçası olan Pamir Dağları ile yine aynı bölgeden ülkenin güneyine doğru yayılan Hindukuş Dağları, bu bölgedeki nüfus yoğunluğunun son derece düşük kalmasına sebebiyet vermiştir (Naser, 2019:6). Bu dağlar ülkeyi kuzey ve güney olarak ikiye ayırmıştır. Dağlık bölgelerde hava şartları nedeni ile sağlıklı tarım yapılamamaktadır. Kuzey bölgesi nispeten tarıma daha uygun olsa da su sorunu elverişli ta-

rımın önüne geçmektedir. Özellikle Türk halklarının yaşadığı Kuzey bölgesinde, yazın aşırı sıcak ve kışın da soğuk olması ve verimli nehirlerin bulunmaması sebebiyle ancak yağmur yağdığında iyi tarım yapılabilir. Afganistan tarihi İpek Yolu'nun üzerinde olmakla beraber lityum, demir, kömür, bakır, altın, çinko, kurşun, doğal gaz ve petrol ile zümrüt lacivert taşı, yakut gibi değerli maden ve taş yataklarına sahip bir ülkedir.

1.2. Afganistan'ın Etnik Yapısı

Erkeklerin toplam nüfus içerisindeki oranı kadınlara göre daha yüksek olup nüfusun yüzde 51,42'sini erkekler, yüzde 48,58'ini de kadınlar oluşturmaktadır (URL-1). 2004 tarihli Afganistan Anayasası'nın 4. maddesine göre Afganistan'da egemenlik, doğrudan veya temsilcileri aracılığıyla kullanan milletindir. Afganistan Milleti, Afganistan vatandaşlığına sahip tüm insanlardan oluşur. Afganistan milleti Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Peşayi, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaz, Gujar, Brahavi ve diğer halklardan oluşur. "Afgan" kelimesi Afgan ulusunun her üyesi için kullanılır. Dünya Bankası 2022 verilerine göre ülke nüfusu 41.128,771'dir (URL-2). Afganistan nüfusu yılda yaklaşık %2,5 oranında artmaktadır. Ülke nüfusunun yaklaşık %41'i Peştunlardan oluşmaktadır. Afşari Hanedanlığının Şahı olan Nadir Şah'ın ölümünden sonra etnik olarak Peştun olan Ahmed Şah Durran-i, 1747'de Afganistan Devlet'ini kurmuştur. O günden beri devlet yönetimi her zaman Peştunların elinde olmuştur. Afganistan toplumundaki ikinci büyük etnik unsur, Türklerdir (Saray, 1988:411) Türkler kendi aralarında Özbek, Türkmen, Kırgız, Kazak olarak bölünmektedir. Ülkede resmi iki dilden birisi Peştun, diğeri ise Farsçadır. Hazaralar, Beluçlar, Nuristaniler, Hindular ve Araplar da toplumun etnik çeşitliliğine katkı sunmaktadır (Şen, 2022:76). Genel olarak Afganistan halkının inancı İslamiyettir. Ülkenin büyük bölümü Sünnilik, az bir kısmı ise Şiilik mezhebine mensuptur. Şiilik mezhebine genelde Hazaralar ve Taciklerin bir kısmı dâhildir. Geri kalan nüfus ise Sünni mezhebine mensuptur. Dünya Bankası 2021 verilerine göre Afganistan'da GSYİH 14,27 milyar dolar ve kişi başına düşen yıllık GSYİH 355.8 dolardır (URL-3).

1.3. Afganistan Tarihi ve Siyasi Gelişmeler

Mir Veys Hotak tarafından 1709'da Hotak Devleti kuruldu. Mir Veys Hotak Gilzey aşiretinin reisi idi. Hotak Devleti bu topraklarda yerel aşiretler tarafından kurulan ilk devlet olmuştur. Afganistan Devleti resmi olarak Ahmed Şah Durran-i tarafından 1747 yılında kurulmuştur. Afganistan her ne kadar bir devlet olarak kurulduysa da bütün dönemlerde bu topraklarda kabilecilik anlayışı hüküm sürmüştü, hatta günümüzde de bu devam etmektedir. Afganistan 1747'de kurulsa da tam bağımsızlığını 1919'da İngilizlerle yapılan son savaştan sonra kazanmıştır. Tarihi süreçte Hindistan'ı

sömürgesi olarak kullanan İngiltere'nin sert arazisi ve doğal kaynakların Hindistan'a oranla daha az olması nedeniyle İngilizler, Afganistan'ı işgal etmek gereği duymamıştır. İngiltere, Afganistan'ı zayıf tutma ve ekonomik olarak kendisine bağımlı kılma politikasını uygulamaya koymuştur (Runion, 2007).

Emanullah Han'ın başlattığı III. İngiliz-Afgan Savaşı neticesinde askerî olarak mutlak bir üstünlük sağlanamasa da 8 Ağustos 1919 tarihinde imzalanan Ravalpindi Anlaşması ile İngiltere, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı (Şeyhanlıoğlu, 2008: 78). Böylece Afganistan uluslararası bağlamda tanınmaya başlamıştır. Emanullah Han, Afganistan tarihinde, reformlar bağlamında özellikle eğitim, kadın hakları, insan hakları anlamında en önemli şahsiyettir. Emanullah Han, çağının ilerisini görerek daha somut adımlar atmak istemiştir. Kendisi mutlak bir modernleşme yanlısıdır ve hatta model ülke olarak Türkiye'yi; rol model olarak da Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek aldığı sıklıkla dile getirilmektedir (Erdal, 2022:930). Emanullah Hanın Türkiye ve Mustafa Kemal Atatürk'ü rol model alması ve kararlılıkla inkılap niteliğindeki reformları yürürlüğe koyması onun sonunu getirmiş ve Afganistan toplumunu da günümüze kadar süren sosyo-kültürel sorunlarla baş başa bırakmıştır. Host isyanına kadarki dönemde Emanullah Han Türkiye'den, Fransa'dan, Hindistan'dan ülkesine eğitimciler getirmiştir. Nitekim o dönem İstiklal mücadelesi veren Türkiye ile Afganistan arasında imzalanan 1 Mart 1921 tarihli ittifak anlaşmasının dördüncü maddesi Türkiye'den Afganistan'a öğretmen ve subay gönderilmesi hususunda mutabakata varıldığı ifade edilmektedir (Özlü, 2012:35). 1924 yılından itibaren Afganistan'da eğitim sektöründe önemli reformlar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu reformlarla çocuklar da zorunlu eğitime tabi tutulmuştur. 1928 yılında çocuklarını okula göndermeyen ailelere ağırlaştırılmış cezalar getirilmiştir. Afganistan tarihinde ilk Anayasa Emanullah Han döneminde kabul edilmiştir. Kanunları kaleme alacak bir konsey tesis edilmiştir. Mahfil-i Vaz'ı Kanun ismi verilen bu konseyde Afgan hukukçuların yanında Türk hukukçulara da yer verilmiş ve konsey yetmişden fazla kanun kaleme almıştır (Khvajamir, 2015:373). Yeni Anayasa ile Afganistan tarihinde ilk kez Kraldan bağımsız yargı teşkilatı kurulmuş ve kuvvetler ayrılığı formülüne doğru adımlar atılmıştır. Bu yeniliğe paralel olarak da 1923 yılında Afgan yargı teşkilatını ve mahkemelerin hiyerarşisini düzenleyen bir kanun kabul edilmiştir (Poullada, 1973:75).

Emanullah Hanın sonunu maalesef kadın hakları alanında yaptığı reformlar getirmiştir. Kadınların eğitim almaları ve yurt dışına kız öğrencilerin gönderilmesini sağlamıştır. Emanullah Han, burka ismi verilen geleneksel bir kıyafet ile sokağa çıkan Afgan kadınlarının peçe takmaması için uğraşmış, hatta devlet memurlarına eşlerinin peçesiz sokağa çıkması

yönünde baskı yapmıştır (Yılmaz, 2010:159). Kanunlarda düzenlemeler yaparak Afgan kadınlara evlilikte tercih hakkı, boşanma hakkı, düğünlerde abartılı harcamalar, şişirilmiş mehir talepleri gibi zorluklar aradan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bundan başka çok eşlilik gibi önemli bir konu olan konuya da değinilerek, kanuni olarak tek eşliliği öngören uygulamalar hayata geçirmeye çalışmıştır. Emanullah Han sonrası modern okullar kapatılmış, yurt dışına eğitime gönderilen Afgan kızları geri çağırılmış, Kabil'in ana caddelerinde gezenlerin batılı kıyafetler giyme zorunluluğu kaldırılmıştır (Saikal, 2004:87).

1.3.1. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Günümüze Kadarki Süreç

Taliban sözünün anlamı Arapça “talebe” (öğrenci), Farsça çoğul eki “an” birleşmesinden oluşan öğrenciler demektir. Pakistan'a Sovyet baskısından sığınan ailelerin çocukları orada eğitim almıştır. Taliban ilk kez 1994'te sahaya çıkmış, Kandahar'da yol kesen komutanlara karşı eylem başlatan medrese öğrencilerinin namı kısa sürede bütün Afganistan'a yayılmasıyla 1996'da iktidara gelmiştir. İlk başlarda halk Taliban'a çok güvenmiş, ancak kısa sürede izlediği sert politikalarla halkın güveni bir kez daha boşa çıkmıştır. Özellikle kadınların eve hapsedilmesi, kız çocuklarına eğitimin yasaklanması halkı bir kez daha usandırmıştır. Ancak Taliban iktidara geldiğinde sadece 5 yıl yönetimde kalabilmiştir. El-Kaide lideri Usame Bin Laden'e sahip çıkması, 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin El-Kaide lideri ve üyelerini istemesini reddeden yönetim, 2001 Ekim ayında ABD ve NATO'nun işgaline uğramıştır. ABD, Afganistan'a girdikten sonra ilk olarak Hamid Karzai'yi başa getirmiştir. 20 yılda Afganistan'da özellikle eğitim konusunda reformlar gerçekleştirilmiş, ordu güçlendirilmiş, Afganistan ordusuna eğitimler verilmiştir. 2014'e kadar Hamid Karzai cumhurbaşkanı olarak görevinde kalmış ve bu sürede 2 kez cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 2014'te Aşraf Gani ülkenin yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Aynı politikaların devamı sergilenmiş, ancak 2020'de ABD Taliban ile anlaşarak 2021 Mayıs ayında Taliban Kabil'e kadar girerek tekrar yönetimi devralmıştır.

2. KADIN HAKLARINA TARİHSEL BİR BAKIŞ

Yeryüzünde insanlığın varlığını ve devamını sağlayan, onlara diliyle kültürünü öğreten kadınlar, insanların yaklaşık yarısını oluşturmasına, aile ve toplum yaşamının her alanına katkısı bulunmasına rağmen, tarihi çağlardan bu yana erkek karşısında özellikle maddi ve manevi güce göre sınıflara ayrılan toplumlarda, kamusal alanda hak ettiği yeri yeterince alamamıştır (Erbay, 2019:3). Toplamlar yaşam tarzları, adetleri, inançları doğrultusunda kadınlara hak tanımışlardır. Genel olarak kadınlar erkeklere bağımlı birer varlık olarak geçmişten günümüze ağır süreçlerden geçmişlerdir.

En eski uygarlıklar olarak bilinen Mısır, Yunan, Türk, Arap, Fars, Çin, Hint uygarlıklarında kadınlara bakış açıları, inançlarına ve yaşam tarzlarına göre değişiklik göstermektedir. Eski Mısır’da ve Fars uygarlıklarında ikinci dereceden kan bağı (kardeş, nine, dede, torun gibi.) bulunan şahısların evlenmesi normal karşılanmıştır. Eski Çin toplumunda kız çocuklarına ve kadınlara çoğunlukla ad verilmemiştir (Gündüz, 2012:133). Hindistan’da kadınlar bazı bölgelerde gelenekler icabı kocaları öldükten sonra kocaları ile yakılmıştır. İslamiyet’ten önceki Arap toplumlarında kız çocukları erkeklerin utanç kaynağı olmuştur. Sözde bu utanç verici durumdan kurtulabilmek ve yeniden şereflenebilmek için Ve’d (kızını diri diri gömmek) geleneği uygulanarak, istenmeyen kız çocukları diri diri toprağa gömülmüştür (Durmuş, 2017:51). Eski Türkler kadınlara en fazla değer veren toplumlar olarak görülmektedir. Kadınlara genel olarak “hatun” olarak hitap edilmiş, hem aile içinde hem toplumda hem de devlet yönetiminde kadınlar aktif rol almışlardır. İslamiyet öncesi eski Türk toplumları tek eşliliği benimsemişlerdir. Aynı zamanda kadınlara önemli hakların verilmesi neredeyse sadece Türk toplumlarında olmuştur. Kadınlar avcılığı, kılıç kullanmayı, at binmeyi daha çocuk yaşlarından öğrenmiş, ileride evleneceği erkeğe her daim destek olabilmıştır. Ancak özellikle Osmanlı Devleti sonrası farklı medeniyetlerin Türk toplumları ile iç içe geçmesi, zamanla kadını sadece eve hapsedilen ve sadece ev işleri ile uğraşan varlık haline gelmiştir.

Antik Yunan toplumunda bir kadının “doğurduğu çocuk kuağından alınabilmekte ve güçsüzdür gerekçesiyle boğazlanabilmekte veya sağlıksız bir bebekse derin bir su çukuruna atılarak öldürülmekte ve anneye hiçbir söz hakkı tanınmamaktaydı (Bertrand, 1969:181).

2.1. Batılı Devletlerde Kadın Hakları

XX. yüzyılda iki dünya savaşı yaşandığından, erkeklerin ölümü ve yaralanması sebebi ile işgücünde aksamalar yaşanmış ve bundan sonra kadın işgücüne ihtiyaç duyularak kadınlar iş hayatına dâhil edilmişlerdir.

Modern hukuk devletlerinde insan hakları, 1789’da Fransız Devrimi ile literatüre girmiştir. Ancak Fransız kadını maalesef insan hakları ve yurttaşlık bildiri içinde yer almamış, haklar sadece erkeklere verilmiştir. Bu duruma Olympe de Gouges, 1791’de hazırladığı Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile karşı çıkmıştır (Göztepe, 1996:187). Ancak onun bu isteği reddedilmiş ve idam edilmiştir. Fransa’da 1944’te kadınlara haklar tanınmıştır. İngiliz kadınının hak mücadelesi ancak John Stuart Mill’in parlamentoya girerek 1867’de kadınlara eşit oy hakkı tanınması önerisinde bulunmasıyla tartışılmaya başlamıştır (Tekeli, 2010:41). Mill’e göre kadınlar da erkekler gibi eşit oy hakkına sahip olmalıydı. Ancak İngiltere’de kadınlara oy hakkı, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra 1918’de verilmiştir.

Avrupa’da kadınlara seçme seçilme hakkını ilk defa 1907’de Finlandiya vermiştir. Ardından 1913’te Norveç, 1917’de Kanada ve Rusya, 1918’de Azerbaycan, 1934’te Türkiye, 1945’te İtalya, 1948’de Belçika, 1952’de Yunanistan, 1971’de ise İsviçre’de kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Dünyada ilk defa kadına seçme ve seçilme hakkı tanıyan ülke 1893’te Yeni Zelanda olmuştur. Afganistan’da ise 1964’te kadına seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Afganistan’da kadına seçme ve seçilme hakkı neredeyse Kıta Avrupası ile aynı tarihlerde verilmiştir.

2.2. Semavi Dinlerde Kadın

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da kadına bakış açısı farklılık göstermektedir. Yahudilik ve Hristiyanlık’ta kadına bakış genel olarak olumsuz olduğu halde İslam’da kadına hususi değer verilmiştir.

2.2.1. Yahudilik’te Kadın

Eski Ahit’e göre ilk kadın Havva Âdem’in kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Havva’ya adını Âdem vermiştir. Yahudilikte kadın, olumsuz varlık olarak ele alınır. Çünkü Havva yasaklanan meyveyi yemiş ve eşi Âdem’e de bunu yedirmiştir. Bu yüzden kadın lanetlenmiş varlık olarak kabul edilir. Allah, kadına meyveyi yediği için ona ceza olarak doğum sancısı verdi ve bu yüzden kocası tarafından yönetileceğini söyledi (Kutsal Kitap, Yaratılış, s:4).

Eski Ahit’te kadınlar hayız, nifas ve özür halinde iken kendisi pis olduğu gibi kadının dokunduğu, oturduğu her türlü eşya ve kişi hatta bu durumdaki kadının dokunduğu eşyaya dokunan kişi bile kirli sayılmıştır. Kadına bu denli yaklaşım ilk olarak yaratılışa bir isyan olarak değerlendirilebilir. Çünkü kadını yaratan Allah’tır. Allah kadına doğurgan olabilmesi için yukarıda sayılan halleri vermiştir. Tam aksine Allah kadına bu dönemlerde eziyet olmasın diye ibadeti yasaklamıştır. Allah kadını hassas günlerinde ibadetle yormak istememiştir.

Yahudilik’te eşi ölen bir kadın, kayınbiraderi ile evlendirilmek mecburiyetinde bırakılmıştır. Yaşı küçük olan kayınbiraderin ise ergenliğe girmesi beklenilmiş ve ondan sonra abisinin eşi ile evlendirilmiştir. Bu gelenek yakın zamanlara kadar bazı toplumlarda da görülmüştür. Özellikle aşiretlerin ağır baskısı olan bölgelerde eşi ölen kadın, kayınbiraderi ile evlendirilmiştir.

Kutsal metinlerde kadınları öven metinler bulunsa da Yahudi toplumu bunu görmezden gelmiştir. Günümüz Müslüman dünyasında olduğu gibi Yahudilik’te de toplumun adet ve gelenekleri dini bir gereklilik olarak algılanmıştır. Örneğin, kadın eksik zekâlı kesinlikle dinlenilmesi gerekmeyen bir varlıktır. Kadınlar her zaman kötülüğe ve sonucunda cehenneme götürürler. Onun için bir erkek kesinlikle kadınla baş başa kalmamalıdır. Hatta iki kadınla bile yalnız kalırsa fitne çıkabilir (Keloğlu, 2008:9).

Yahudilik, kadını o kadar kötü görmektedir ki Tevrat'ta yer alan "Kadın ölümden acıdır. Allah nezdinde iyi kimse kadından kurtulandır. Kadınlar arasında tek bir iyisini bulamadım" sözleri onların kadınlar hakkındaki düşüncelerinin özünü teşkil etmektedir (Dikmen, 1992,:20).

2.2.2. Hristiyanlık'ta Kadın Anlayışı

Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'e baktığımız zaman genel olarak kadın hakkında olumsuz düşüncelerin olmadığını görebiliriz. Belli kadınlar lanetlenmiştir ki bunlara örnek olarak Yahya peygamberi öldürten Hirodiya'nın karısı ve kızıdır. Kral Hirodes kendi doğum gününde dans eden Hirodiya'nın kızına, herkesin içinde ne dilerse yerine getireceğini söylemesi üzerine dansçı kız annesinin talebiyle Yahya'nın başını istemiştir. Kral ise bunu hiç istememesine rağmen sözünü yerine getirmek adına Yahya'yı öldürmüştür (İncil, Markos:92).

Hristiyanlık'ta kadın evine kapatılıp sosyal hayattan engellenmek istenmiştir. Kadın evde eşine bağımlı olacak, çocukları ve eşi ile ilgilenecek ve evi dışında hiçbir şeye karışmayan varlık olarak görülmüştür. İncil'de yer alan kutsal metinlerde Havva'nın şeytan tarafından kandırıldığı ve kocası Âdem'i de karısının yoldan çıkarttığı gerekçesi ile kadının eşine tavsiyede bulunmasının bile sakıncalı olduğu, bunun yerine kocasına itaat edip sadece kocasının dediklerini yapması istenmiştir. İncil'deki metinlerde kadının kocasına bağımlı olması şu şekilde ifade edilmiştir: "Ey kadınlar, Rabbe bağımlı olduğunuz gibi kocalarınıza bağımlı olun. Çünkü Mesih bedenin kurtarıcısı olarak kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır. Kilise Mesih'e bağımlı olduğu gibi, kadınlar da her durumda kocalarına bağımlı olsunlar" (İncil, Efeslilere Mektup:419).

Hristiyanlık Roma ve Yahudi toplumunda doğup geliştiği için onlardan çok fazla etkilenmiştir. Kadın her ne kadar İncil'de olumsuz bir varlık olarak gösterilmese de toplumsal bakış açısı dine sirayet etmiştir. Çünkü genel olarak kadın kötü yola sürükleyen, şeytani hislerle erkeği yoldan çıkaran varlıktır. Buna en büyük sebep ise ilk günahın kadın tarafından yapılmasıdır. Erkeği de günaha kadın sürüklemiştir. Kadın fitne kuran, akıllara şeytani fikirler sokan varlıktır. Erkek kadını dinlememeli ve kadını kendisine tabi etmelidir.

M.S. V. yüzyılda kadınla ilgili konferans yapılmış ve Mesih'in annesi hariç hiçbir kadının cehennemden kurtulamayacağı düşüncesine varılmıştır. Papazların bu düşüncesi Hristiyanlar tarafından kabul görmüştür (Dikmen, 1992:21). Hatta İngiltere'de kadın murdar, kirli sayılmış ve İncil okuması bile yasaklanmış, yalnız 16. yüzyılda Kral VIII. Henry tarafından bu karar kaldırılmış ve kadının İncil okumasına izin verilmiştir (Ogan, 1956:71).

2.2.3. İslamiyette Kadın Anlayışı

Aganistan'da gerek Taliban öncesi dönemde gerekse Taliban iktidarı döneminde uygulanan hukuk sistemi, İslam Şeriatı olmuştur. Kadın ve erkek yaratılış itibarıyla eşittir. Kuran-ı Kerim'de açıkça kadınlarla erkeklerin insan deneni varlığın iki asli unsurunu oluşturduğu, kabilelerin, (ırk, millet, din, dil, renk bakımından) birbirine üstünlüğünün olmadığı, sadece Allah'a itaat ve Allah'ın buyruklarını yerine getirmenin insan açısından hayırlı veya zararlı olduğu belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de, insanlar arasında kadın ya da erkek olmaları bakımından hiçbir ayırım yapılmamakta ve her iki cinse de aynı hak ve yükümlülükler tanınmaktadır. Ancak toplum içinde icra ettikleri fonksiyonları bakımından aralarında bir ayırım bulunmaktadır (Biçer, 2016:100).

İslam dini kadına büyük değer vermiş, İslam Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V.) döneminde kadın en çok saygı ve sevgi duyulan varlık olmuştur (Güloğlu, 2011: 25, Güloğlu, 2016: 99-121), Güloğlu&Keloğlu, 2016:423-437). Buna örnek olarak Peygamber Efendimiz Muhammed (S.A.V.) Veda Hutbesinde "Kadınların haklarını gözetilmesini ve bu hususta Allah'tan korkmayı" tavsiye buyurmuştur (URL-4). Ancak günümüz İslam devleti olduğunu iddia eden ülkelerin çoğunda kadın hakları sekteye uğratılmış, kadına evden çıkmayan, asosyal bir birey olarak hayatına devam etmek zorunda kalan varlık statüsü verilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de kadına bugünün evrensel haklarından çok daha fazla haklar verilmiştir. İlk kadın olan Havva bütün insanlığın anası olarak kabul edilir. Kuran-ı Kerim'de adı geçen tek kadın Hazreti İsa'nın annesi Hazreti Meryem'dir. Ancak Peygamber Efendimizin hanımı Hazreti Hatice, kızı Hazreti Fatıma, insanlığın anası Hazreti Havva, firavununun karısı Asiye, Hazreti Yusuf'un eşi Züleyha'nın isimleri geçerse de onlara vurgular yapılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de kadına saygı ve sevgi ön plandadır. İslam, haklar konusunda kadını erkek arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır. Dolarıyla sevaplar ve günahlarla da ilgili kadın, erkek farklılığı söz konusu değildir. Bu konularla ilgili erkeğin kadından, kadının da erkekten üstünlüğü yoktur. Kadın ve erkek arasındaki fark yetenek ve görevler açısından söz konusudur (Güloğlu&Keloğlu, 2016:423-437). Fizyolojik olarak Allah kadını ve erkeği farklı yaratmıştır. Bu fizyolojik farklılık görev dağılımına da etki etmektedir. Aslında Allah kadına doğurabilmek yeteneğini verdiği için en kutlu görevi kadına vermiştir diyebiliriz. Doğurma yeteneği nesillerin sürekli artmasına sebep olurken, bu yeteneğin korunabilmesi açısından da İslam'da kadına bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Bunlardan birincisi kadının rızkının ve geçiminin erkek tarafından karşılanmasıdır. Çünkü en ağırlı sancı doğum sancısıdır ve bu sancı kolay kolay katlanılabilecek bir sancı

değildir. Bu bağlamda erkek, kadının bu kutsal görevini yerine getirebilmesi için başta geçim olmak üzere kadının maddi ve manevi ihtiyaçlarına mesul tayin edilmiştir.

Fizyolojik farklılık, kadının doğurgan yapıya sahip olması, kadının daha zarif, ince varlık olması gibi hususlar kadınıla erkeğin arasında pozitif ayrımcılığın uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

Kadının çok üstün olduğu ve erkeğin de üstün olduğu konular vardır. Kadınıla erkek eşit değil tamamlayıcıdır. Biri olmazsa diğeri mevcut olmayacaktır. Demek ki ailede kadınıla erkeğin konumu farklıdır ve bu farklılığın birleşmesi bir bütünü yaratmaktadır.

Kadın ve erkek yaşama hakkında, seçme hakkında, değer görme, sevmeye ve sevilme hakkında eşitittir. Ancak diğer her konuda eşitlik söz konusu değildir. Yerine göre kadın veya erkek diğerine göre daha fazla hakka sahip olabilir.

2.2.4. İslam'da Aile

Cahiliye dönemi Arap toplumlarında kadın ocuk doğurmadan önce aileye dâhil edilmemekteydi. Cahiliye dönemi Arap toplumlarında kadın ocuk doğurmadiysa o zaman öldüğünde kocası taziye vermezdi. Hatta baba öldüğünde babanın çocukları üvey anneleri ile de evlenebiliyorlardı. Aynı zamanda kız çocukları aileye utanç kaynağı olduğu için yeni kız çocuğu doğduğunda diri diri toprağa gmlmekteydi.

İslam dini bu kötü geleneklerin hepsini kaldırmış, aileyi sosyal bir bütün olarak ele almıştır. Aile toplumun en önemli sosyal kurumudur ve aile kurmak insanı fesatlardan ve zinadan uzaklaştırır düşüncesi İslam fel-sefesinin önemli ölçülerinden biridir. Aileler genelde ataerkil yapıya sahiptir, kocanın kadın üzerindeki hakları aile birliğini devam ettirme esasına göredir. Kadın kocası karşısında bağımsız bir kişiliğe sahip olduğu gibi iktisadi bakımdan da bağımsızdır (Aydın, 1999:199). İslam dini kocaya da sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumlulukların en başlıcası karısı ile iyi geinmedir. Karısı ile iyi geçinme yolu karısını sevmekten geçer. Sevgi ailenin en temel ihtiyacı olup fedakrlığı beraberinde getiren unsurdur.

İkinci önemli unsur kadının nafakasının kocası tarafından temin edilmesidir. Bir erkek hanımının nafakasını temin etmeli, kadınını mümkün olduğu kadar nafakadan mahrum bırakmamalıdır. Nafaka ihtiyaçlar bütünü demektir.

nc ana unsur hanımı hakkında iyi düşünmedir. Zira şüphe kalpleri hasta eder ve karşındaki insan hakkında olumlu düşünme o insana verebileceğin en büyük hediyedir. Hiçbir şüpheci insan, hayatta hakiki mutluluğu yaşayamaz. şüphe sonunda iftiralara ve altından kalkılamaz sorunlara götürür.

Mehir, erkeğin evlenirken vermesi gereken zorunlu para veya hediye. Ancak kadın isterse mihrini manevi olarak da temin edebilir. Mehir bir erkeğin gücünün yettiği ölçüde olmalıdır ve asla evlilikte zor şartlara götürmemelidir. Nitekim Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) “En bereketli nikâh, külfeti en az olanıdır.” buyurmuşlardır (İbn Hanbel, VI, 83).

3. AFGANİSTAN’DA KADIN HAKLARINA İLİŞKİN TEMEL SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Afganistan devleti kuruluşundan itibaren kadın hakları ve özgürlükleri göz ardı edilen bir realite olmuş, genel olarak kadınlara kısıtlı haklar tanınmıştır. Bugün Afganistan’da kadın hakları hem yönetsel hem de toplumsal olarak sekteye uğratılmıştır. Afganistan’ın en temel sorunu ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun açlık sınırının altında yaşamasıdır. Ülkede şiddet, eğitimsizlik, söz hakkından yoksunluk, başlık parası, cehalet gibi çeşitli ciddi sorunlar olsa da açlık birincil sorundur ve maalesef açlığa en çok maruz kalan ise kadınlar ve çocuklardır.

Avrupa Sivil Koruma ve İnsani Yardım Komisyon’unun verilerine göre Afganistan nüfusunun %90’ından fazlası yoksulluk içinde yaşamaktadır ve 29,2 milyon kişinin insani yardıma ihtiyacı vardır. 17 milyondan fazla Afgan vatandaşı akut gıda güvensizliği yaşamakta, 3 milyondan fazla çocuk yetersiz beslenmeden dolayı tedaviye ihtiyaç duymaktadır (URL-5). Akut gıda güvensizliği, Afganistan’ı dünyanın üçüncü en zor şartlarda yaşayan ülkesi haline getirmiştir.

Taliban, yönetimi devrıldıktan sonra iç savaşın bitmesi ile Afgan halkı güvenlik sorunu ortadan kalkmakla birlikte güvenlik haricinde ekonomik kalkınma, işsizliğe çözüm siyasal haklar, sosyal güvence, sağlık, eğitim ve kadın hakları gibi konularda Taliban şu ana kadar ilerleme kaydedememiştir.

Afganistan’da bir kadının kocası savaşta hayatını kaybetmişse neredeyse onun yeniden evlenmesi imkânsızdır. Bu sebeple o kadın çocuklarını yalnız başına çok zor şartlar altında büyütmeli ve hayatının geri kalanında temel haklarının birçoğundan mahrum yaşmalıdır.

Afganistan’da açlık sorunu öyle vahim haldedir ki kadınlar çocuklarının ve kendi karınlarının doyurulması mukabilinde kocalarının veya ailelerindeki aile büyüklerinin ekonomik tahakkümü altında ezilmektedir. Aç kalmamak adına Afganistan’da kadınlar bu kadar baskıyı sinelerine çekmek zorunda kalmaktadır. En temel problem açlık olunca eğitim, şiddete karşı korunma sosyal ve siyasal haklar gibi temel haklar maalesef ikinci planda kalmaktadır.

3.1. Afganistan'da Eğitim

Afgan kadınının en büyük sorunlarından biri okuma yazma oranlarının çok düşük seviyelerde olmasıdır. Kadınlara çocukluktan itibaren çok ciddi baskılar getirilmiş, kadınların eğitim hayatları toplum tarafından askıya alınmıştır. Gerek eğitim gerekse diğer haklar konusunda hiçbir dönemde istikrarlı biçimde Afgan kadınlarına hak ve özgürlükler tanınmamıştır. Örneğin (1919-1929) Emanullah Han döneminde kadınlara daha çok hak tanınmışken, gelişmişliğin ve medeniyetin altın ağı olarak nitelendirildiğimiz 21. yüzyılda yani 15 Ağustos 2021 yılından itibaren bu haklar Taliban rejiminin devlet yönetimine el koymasıyla beraber kesintiye uğramıştır. Taliban yönetimi alır almaz Eylül 2021'de kız çocukların ortao-kula gitmelerini ve kadınların özel sektörde ve kamu kuruluşlarında çalışmalarını yasaklamıştır. Ancak bu karar şubat 2022'de geri alındı ve kadın öğrencilerin, fiziksel olarak erkek öğrencilerden ayrı tutulmaları koşuyla üniversitelerde derslere girmesine yeniden izin verilmiş, Aralık 2024 itibarıyla kız çocuklarının eğitim faaliyetlerine katılımı yeniden yasaklanmıştır (URL-6).

Emanullah Han döneminde ilk defa eğitim zorunlu hale getirilmiş, farklı dillerde eğitim veren eğitim kurumları kurulmuştur. İçinde kız öğrencilerin de bulunduğu Afgan vatandaşlar ilk defa yurt dışında eğitim almaya gönderilmiş, ancak onun bu adımı kabilecilik ve ilkel toplum anlayışından kurtulamayan Afgan halkında ciddi muhalefete sebep olmuştur. Afganistan'ın tarihinde ilk kez 1922 yılında pek çok kız ğrenci eğitim için Türkiye ve benzeri ülkelere gönderilmiştir (Hasin, 1367:34). 1927'de Emanullah Han'ın yurt dışı seferleri ve yurt dışında gördükleri, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'ne ziyareti ve Atatürk'le görüşmesi, ülkesinde kadın hakları dâhil olmakla her alanda reform yapmaya teşvik etmiştir. Emanullah Han döneminde mevcut olan tüm okulların sayısına baktığımızda faaliyet yapmakta olan okulların toplam sayısının 322 ve eğitim alan öğrencilerin sayıları da 51.000'in üzerinde olmuştur (URL-7).

Afgan toplumunda aşiret reisleri ve din adamları ile iş birliği yapmadan neredeyse hiçbir iktidar ayakta kalamamıştır. Yönetimlerden ziyade toplumun zihniyeti algılamada zorluklara neden olmuştur. Bugün Taliban, kız çocuklarına lise ve üniversitelerde eğitim alma konusunda yasaklar getirirse de bundan önce de lise ve üniversitelerde genel olarak ülke genelindeki kız çocuklarının büyük çoğunluğu eğitim alamamıştır. Maalesef Taliban'ın bu kararı ülke vatandaşlarının çoğunluğu tarafından desteklendiği için eğitim alamayan kız öğrencilerin sesleri duyulamamaktadır.

Taliban rejiminin eğitimde uygulamak istediği politika kadınlarla erkeklerin aynı ortamda çalışamayacağı gerekçesine dayanmaktadır. Bu sorunun ortadan kalkması için ülkede yeterince kadın öğretmenlerin, kadın

öğretim elemanlarının bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Kadın hastalıkları ve kadın doğum uzmanları Afgan toplumunda kadın doktorlardan ibaret olmalıdır. Kadınlara eğitimin yasaklandığı bir ülkede ise yıllar sonra bu alanlarda uzman kadınların olamayacağı da bir gerçektir. O zaman kadınların kadın hastalıklarına dair tedavileri, doğum yapmalarını mecburen erkek doktorlar gerçekleştirecektir. Ya da kadın hastalıkları bulunan kadınlarla, doğum yapan kadınlar kendi kaderlerine terk edilecek, kadınların acılarının üstüne ilave acılar eklenecektir.

Taliban öncesi yönetimlerde kız çocuklarına lise ve üniversiteye gitme izni verilmişse de toplumun geneli bu kurala uymamıştır. Ülke bazında kitap, üniversite, okul, öğretmen sayısı Taliban'dan önceki yönetimlerde de yetersiz idi. Bu yetersizlik bugünün daha baskıcı iktidarı döneminde bir koz olarak kullanılmaktadır. Bir başka sebep Afganistan'daki kimi din hocalarının kızların yüksek eğitim almalarını ahlaksızlığa yol açabileceği düşüncesine sahip olmaları düşüncesidir (Hannani, 1386:330). Taliban yönetiminin de bu düşüncede olması, zaten kızların yetersiz eğitimini daha da kısıtlanmıştır.

Genel olarak Afganistan'da kız liseleri şehir merkezlerinde bulunmaktadır. Köylerde ve kırsal bölgelerde kız liseleri neredeyse bulunmamaktadır. Ailelerin de büyük çoğunluğu kızlarının şehir merkezlerinde liselere gitmesini istememekte, mevcut liselerin yurtlarında kızlarının kalmasına izin vermemektedir. Onların düşüncesine göre yurtlarda kalmak kızlarının namuslarının koruması konusunda ciddi sorunlara neden olabilir.

3.2. Çok Eşle Evlilik

Afgan toplumunda kadına söz hakkı tanınmadığı için çok eşlilik, her daim kadınları içten yaralayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Emanullah Han kendisi de tek eşli olduğu için ülke vatandaşlarına tek eş ile yetinmeyi önermiştir. Sonradan bu kararı katı bir yasa halinde gündeme getirmesi din adamlarının ve kabile reislerinin ciddi muhalefetine neden olmuştur. Bunun dışında kadınlara kamu kurum ve kuruluşlarında çalışma izni verilmiş, kadınların peçe ve burka gibi kıyafetleri giyinmesi yasaklanmıştır. Emanullah Han bu cesareti Atatürk'ün kıyafet devriminden esinlenerek almıştır. Bu da ilkel kanunlarla yaşayan Afgan toplumunda sert eleştirilere sebep olmuştur.

3.3. Afganistan'da Sağlık Hizmetleri

Afgan kadınlarının sağlık alanında çalışmaları da kesintiye uğratılmaktadır. Kadın doktorların ve hemşirelerin çalışmaları bazen yasaklanırken bazen de izin verilmektedir. Bugün Afganistan'da kadınlar tam manasıyla istikrarlı bir şekilde çalışmamaktadırlar. Kadınların iş hayatına katılımı istikrarsız bir şekilde devam etmektedir.

Afganistan’da kadınların sağlıklı yaşamaları ve sağlık alanında çalışabilmeleri için 1924 yılında ‘‘şefahani Mesturat’’ adı altında ilk kadınlar hastanesi açılmıştır (Kazım, 2005). Hastane faaliyete geçene kadar ise kadınların doğumlarını ‘‘daye’’ adı verilen ebeler gerçekleştirmekte idi. Kùbura Nurzayı 1965’te Sağlık Bakanı olarak atanan ilk kadın Sağlık Bakanı olmuştur (Rızayı, 1389:131)).

Ùlkede sağlık ocakları ve hastaneler yetersiz konumdadır. Var olan hastanelerde de personel eksikliği yaşanmaktadır. Afganistan’da 26’sı Kabul’de olmak üzere toplam 134 hastane vardır (URL-7). Dünya Sağlık Örgütü raporlarına göre kamu hastanelerine olan güvenin düşük olması, kamu hastanelerine yönelik standart modellerin olmayışı, hastane akreditasyon sisteminin eksikliği, hastanelerde klinik bakımı iyileştirmeye yönelik sürekli tıp eğitimi programlarının olmaması, özellikle il ve ile düzeyinde sınırlı sayıda vasıflı laboratuvar teknisyeni, hastanelerde ilaç stokunun ve gerekli tıbbi teknolojilerin bulunmaması, ulusal ve bazı bölgesel hastanelerdeki eski altyapı, hastane yönetiminin kapasitesinin düşük olması, laboratuvarlar için kalite standartlarının olmayışı ve düşük kaliteli laboratuvar hizmetleri, özel laboratuvarlara yönelik yetersiz düzenleme, maddi durumu daha iyi olan hastalar bölgede İnan, Pakistan, Hindistan gibi ùlkelerde sağlık hizmetlerinden yararlanabilirken yoksul halk ise kaderine terk edilmiş durumda olması belli başlı sağlık alanında yaşanan sorunlardır.

Dünya Bankası’nın şubat 2023 kadınların sağlık hizmetlerinden yararlanması ve erişebilirliği ile ilgili anket sonuçlarına göre Afgan kadınlarının %69’u parasızlıktan dolayı hastane hizmetlerinden yararlanamamaktadır. %15 ilaç yetersizliği, %3 fiyat pahalılığı, %2 hastane hizmetlerini geri çevirme, %2 uzman yetersizliği, %2 sağlık hizmetlerinin çok uzak olması, %1 mahremleri yanlarında olmadığı için ve %1’i de ulaşım sorunları yaşadıkların şikâyet etmektedir (URL-8).

Taliban yönetiminin kadınları kamu sektöründen uzaklaştırması ve liselerle üniversitelere yetişkin kız öğrencilerin gitmelerine yasak getirmesi ileride sağlık alanında ciddi sorunlara sebep olacaktır. Çünkü yıllar sonra hem doktorlar hem de sağlık çalışanları olan hemşirelerle ebeler daha da yetersiz kalacak, bununla da Afganistan’da daha ciddi sorunlar tetiklenecektir. Afgan ataerkil toplumunda kimse erkek doktorun karısı, kızını veya kız kardeşini tedavi etmesine izin vermeyecek, buna izin veren Afgan vatandaşları toplumdan dışlanacak ve genel olarak Afganistan’da yeni bir kaos başlayacaktır. Bir an önce kız çocuklarına karşı yapılan bu uygulama ortadan kalkmalı, ileride yaşanabilecek daha büyük sorunların önüne geçilmelidir.

3.4. Kadınların Maruz Kaldıkları Şiddet

Afganistan ataerkil yapıya sahip olduğu için kadınlara toplumsal geleneklere sınırlanarak şiddet uygulanmaktadır. Genel olarak Afgan toplumlarında kadın ikincil birey olduğu için günlük yaşamın her safhasında şiddete maruz kalabilmektedir. Yemek geç pişerse, çocuk düşerse, uykudan geç uyanırsa, aile bireylerinin hepsine hizmette gecikmeler olursa kadınlar şiddete maruz kalabilmektedir. Dünya Bankası Şubat 2023 raporuna göre, telefonla Afgan kadınlara yapılan ankete bile Afgan kadınların sadece kendileri %4 oranında cevap vermişlerdir. Genel olarak kocaları onlara sorulan soruları cevaplandırmıştır. Bu da kadının ne kadar söz hakkının olduğunun açık göstergesidir. Anketlerin cevaplarını %17 oranında kızları, %9 gelinleri, %2 kız kardeşi, %1 görümcüsü, %1 ise diğer akrabası cevaplamıştır. Buradan çıkan sonuç ise kadınların hem koca baskısına maruz bırakılması hem de okuma yazma oranının yetersiz olması sebebi ile sorulan sorulara direkt cevap veremeyecek durumda olmasıdır.

Kadınlara karşı yapılan bir başka şiddet şekli ise söz haklarının neredeyse mümkün olmamasıdır. Yapılan anketlerde kadınların kendilerini evlerinde güvende hissetmediklerini bildikleri zaman nereye gidebilecekleri sorusuna %59 oranında “gidecek başka yerim yok” cevabının verilmesidir. %35 akraba evine, %6 komşuya, %1 sığınağa, %1 ise arkadaş evine gidebilecekleri yanıtını vermiştir. Burada gelinen sonuç kadınların çoğunluğunun gidecek yeri olmaması nedeniyle bunu çok iyi bilen kocalarının emirlerine uymak zorunda kalmalarıdır.

3.5. Afganistan’da Kadınların Ekonomik ve Sosyal Problemleri

Taliban iktidara geldikten sonra Afganistan’da kadınlar kamusal ve özel kuruluşlardaki işlerinden ihraç edilmiştir. Bu yasaklar bazen uygulanırken bazen de bir kararname ile geri alınmaktadır. Şu an ülkede kadın öğretmen, kadın sağlık çalışanları sayıları yetersizdir. Kadınlar genelde hayvancılık ve tarımla uğraşabilmektedir. Özellikle Afganistan’ın kuzeyi tarım için elverişli olsa da suyun kıt olması sebebi ile tarımla da uğraşamakta, nüfusun çoğu da maddi olarak yetersiz oldukları için hayvancılık yapamamaktadır.

Kuzey bölgesinde bir Türkmen geleneği olan halı dokumacılığı yüzyıllardır devam etmektedir. Halı dokumayı becerememek bir kız için ayıp sayılmakta, iyi halı dokumak ise bu toplumda hüner sayılmaktadır. Bir kadın bir metre kare halıyı iki ayda dokuyabilmektedir. Aylık bazda halı dokuyan kadınlar 33-37 Dolar kazanmakata, bu para geçimini sağlamaktadır.

Ortalama 800 bin Türkmen kadını halı dokumakla ailesinin maddi geçinimine katkı sağlamaktadır. Bu da GSYİH bağlamında %2,5 oranında

bir payın olduğunu göstermektedir (URL-6). Halı dokumacılığının dışında kadınların bir diğer çalışma ve iş hayatına katkı alanı ise safran üretiminde çalışmalarıdır.

3.6. Savaşların ve Dış Ülkelerdeki Kaçak Afganların Geride Kalan Ailelerine Etkileri

şiddetli yoksulluk yüzünden Afgan erkekleri Pakistan, İnan Türkiye gibi başka ülkelere kaçak yollardan çalışmaya gitmeleridir. İster evli olsun, isterse de bekâr yurt dışına giden her Afgan erkeği ayda en az 500 Dolar değerinde Afganistan’da bıraktığı ailesine destek sağlamak mecburiyetindedir. Evli erkekler yıllarca eşini, çocuklarını, anasını, babasını bırakarak çok zor şartlar altında ailesine maddi destek sağlamaktadırlar. Bekâr olanlar da kardeşleri ve anasıyla babasına her ay para göndererek onların yaşamalarına bir nebze olsun sebep olmaktadır. Bir başka sorun ise Afganistan’da başlık parası uygulamasıdır ki, yurt dışında olan bekâr Afgan erkeklerin birçoğu bu parayı denkleştirebilmek adına en az 4-5 sene yurt dışında çalışmaktadır. Yukarıda bahsedilen mecburiyetten dolayı ailesini geçindirmek için göç eden Afganlar da göç ettikleri ülkelerin topluları tarafından aşağılanmakta, dışlanmakta ve insanlık dışı muamelelere maruz kalmaktadırlar. Dolayısıyla bu sorunlar aile ilişkilerinin zedelenmesini ve aile üyelerinin ruhsal sağlıklarının bozulmasını da beraberinde getirmektedir.

3.7. Geleneksel Uygulamalar Yüzünden Kadın Hakları İhlalleri

Afganistan’da kadın hakları konusunda geleneksel uygulamaların başında zorla evlilik (evlendirme) gelmektedir. Bu da kadın haklarına karşın temel sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar daha önceki Afganistan’ı yöneten hükümetler bu tür uygulamaları önlemek adına caydırıcı yasalar düzenlemiş olsalar da maalesef günümüzde bu gelenekler hala devam etmektedir. Afganistan’ın 2004 Anayasası’nın 54. maddesinde “Kutsal İslam dininin ilkelerine aykırı geleneklerin ortadan kaldırılması için gerekli önlemler alınmalıdır” diye belirtilmesine ve Afganistan’ın Kadına Yönelik şiddetin Ortadan Kaldırılması Hakkında Kanun’un 26. maddesinde “Bir kimse evlilik için yasal yaşını tamamlamamış bir kadını rızası olmadan nişanlar veya evlendirirse, iki yıldan az olmayan hapis cezasına mahkûm olunur, kanuna uygun olarak nişanlanma ve evlenme sonlandırılır.” şeklinde belirtilmesine rağmen maalesef kadınların eş seçme özgürlüğü ellerinden alınmaktadır.

Afganistan toplumunun zorla evlilik konusunda en yaygın olan uygulamalarından biri de dul kadınların baskı ve şiddetle rızası dışında ölen eşinin akrabasıyla evlendirilmeleridir. Dul kadınların zorla evlendirilmeleri birçok sosyal, kültürel ve ekonomik etkenler nedeniyle, bazı durumlarda iyi ve bazı durumlarda da ağgözlülük ve hırs niyetiyle gerçekleşmektedir.

Ailelerin genel yapısına bakıldığında, genel olarak kadınlar kocaların aileleri ile aynı evde yaşarlar. Bundan dolayı kocanın ölümünden sonra onun ailesi dul kadını kendine ait ve onu ailenin bir parçası olarak hesaplar, aileden ayrılmasını istememektedirler. Başka kimseyle evlenmek yerine, kocasının kardeşi veya bir akrabasıyla evlenmesini istemektedirler. Ancak her durumda bir iyi niyet söz konusu değildir ve buna ilişkin başta ekonomik etkenler olmak üzere diğer faktörler de kendini göstermektedir. Bu minvalde, kocanın ailesi dul kadını kendi mirası olarak görür ve dul kadının miras hakkını gizlemek ve bu hakkın ailede muhafaza edilmesi için kocasının aile üyelerinden biri ile evlenmesini istemektedirler. Bu isteme çoğu zamanlarda isteme ile sınırlı kalmayıp baskı, zorlama hatta şiddet ile sonuçlanmaktadır. Bu baskıların sonucunda dul kadın kendi rızası olmaksızın, evlilikte rızayı ön koşul olarak gören İslam Şeriatı ve ulusal-uluslararası normların aksine mecburen evlenmeyi kabul etmektedirler. Kadının ölen kocasından çocuğu/çocukları olması halinde eğer dul kadın evlilikten imtina ederse çocuğunu/çocuklarını kaybetme korkusunu kabul etmektedir. Çünkü Afganistan Medeni Kanunu'na göre, çocuğun belli bir yaşa ulaşmış olduğu zaman (kızlar dokuz yaşına ve erkek çocuklar yedi yaşına) gözaltı (vesayet) hakkı babaya ait olur ve babanın ölümü durumunda bu hak onun ailesine ait olur. Bu kural, dul kadının ölmüş olan kocasının akrabasıyla evlenmek zorunda kalması doğrultusunda etken bir faktör olarak değerlendirilebilir. Buna yönelik, dul kadının kız çocuğu/çocukları var olması, yeni sorunlara yol açmaktadır. Dul kadın kocasının akrabasıyla evlenmişse de yeni koca ve onun ailesi ve eğer kız çocuğu/çocukları eski kocasının ailesinde yaşarsa o ailenin kötü davranışları veya en azından iyi davranışın olmaması nedeniyle, onu/onları kurtarabilmek için küçük yaşta evlendirmesine/evlendirmelerine mecbur kalmaktadır.

Afganistan'da kadın ihlallerinin bir diğeri ise ağabeyi ya da babasının evlenebilmesi için kızların rızası olmaksızın onların evliliği uğruna rızaları dışında babalarının veya abilerinin evlendiği kız tarafına gelin olarak evlendirilmeye zorlanmalarındır. Aileler arasındaki iki taraflı anlaşmaya dayalı evlenme amacıyla kızların değiş tokuşuna Bedel Daden ya da Bedel Evlilik denir. Daha açıkçası, baba veya ağabey tarafından kendileri evlenebilmeleri için, evlenme hedefine kadınları alıp verme işlemine bedel daden ya da değiş tokuşa dayanan evlilik denmektedir. Bu uygulamanın temel nedenini çoğu zamanda yoksulluk, başlık parası ve çeyiz gibi yüksek harcamalarının önlenmesi oluşturmaktadır(Zabihullah, 2016:118).

4. SONUÇ

Afganistan halkının en büyük sorunu ilkel toplum anlayışı tefekküründen kurtulamamasıdır. Toplumun yaridan fazlası Taliban'ın uygulamakta olduğu yasal düzenlemelerle getirilen yasakları desteklemektedir. Afganistan tarihine baktığımızda yenilikçi olarak gelen her devlet başkanını halk tarafından darbe yapılarak koltuğundan indirildiğini görebiliriz. Gerek Emanullah Han olsun gerekse Davut Han yaptıkları inkılaplar sonucu halk tarafından desteklenmemiştir.

Her dönemde hâkim olan kabilecilik anlayışı Afganistan'da yönetimin işini zorlaştırmış, alınan kararlar çoğu zaman Kabil ile sınırlı kalmıştır. Afganistan halkı bir bütün olarak İslam dinine mensup olduğu için Taliban'ın yaptığı yasal düzenlemeleri bir dini hüküm olarak algılamaktadır. Oysaki Talibanın birçok kararının din ve dindarlıkla ilgisi bulunmamaktadır. Zira İslam dini kadınların eğitim almalarına izin verirken ve bir sakınca görmezken Taliban rejimi ise kadınların bu haklarını ellerinden alarak yasaklamıştır. Yine İslam dini zorla evlendirmeyi uygun görmezken Afgan kızları rızası olmaksızın zorla evlendirilmektedirler.

Taliban yönetiminin uygulamakta olduğu kız çocuklarının lise ve üniversitelerde okuması yasağı ise toplumun okumuş kesiminde eleştirilere sebep olmuştur. Çünkü kız çocuklarının eğitimden yoksun bırakılması ileride telafisi olmayacak sorunları beraberinde getirecektir. Gerek kadın akademisyen sayısı olsun gerekse de sağlık alanında çalışanlar olsun çalışan kadın sayısı ülkede yetersiz sayıdadır. İleriki dönemlerde bu sayı nüfusun artması ve aradan geçen iki buçuk yılda eğitimsiz kalan genç kızların buraya eklenmesi sonucu daha ağır tahribatları tetikleyecektir. Liselerin ve üniversitelerin ve yakın zamanda ortaokulların kız çocuklarına kapalı olması her yıl daha fazla artan nüfus karşısında sorunları daha da büyütecektir.

Taliban iktidarı zaman kaybetmeden liseler ve üniversitelerde kız çocuklarının eğitim almalarını sağlamalı, ileride ortaya çıkabilecek daha büyük sorunları zamanında halletmelidir. Zira ülke yönetiminin ileriki safhalarında bu meseleleri gündem yaparak yeniden bu toprakları kana boyamak isteyen güçler olacaktır. Her ne kadar eğitimin yasaklanmasını Taliban yönetimi kendi çıkarları gibi görseler de aslında bu yasakların başka ülkelere değil de kendi yönetimine ve halkına zararı olacak, genel olarak Afganistan'ın aleyhine sonuçlanacaktır.

Kadın veya erkek fark etmeksizin insanın eğitim özgürlüğünün elinden alınması İslam'da da modern hukukta da kabul edilemez. Başlangıçta kızların erkeklerle birlikte aynı okullarda eğitim almaları yasaklanmış ve kız öğrencilere sadece kadın öğretmenlerin eğitim verebileceği yasağı getirilmiştir. Maalesef kadın öğretmenlerin ve akademisyenlerin yetersiz

olması bu sorunun önündeki en büyük engeldir. İktidarın bu düşüncüyü hayata geçirebilmesindeki başka bir sorun ise ülkedeki okul sayılarının yetersiz olmasıdır.

KAYNAKLAR

- Aydın, Akif M. (1999). Aile Hayatı, İlmihâl İslâm ve Toplum II, İstanbul s.199.
- Bertrand R. (1969). Batı Felsefe Tarihi (Antik Çağ), Çev. Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul. s. 181.
- Bıçer, R. (2018, Aralık). ‘‘Yusuf Suresi 28. Ayet Bağlamında Kadınlara Nispet Edilen Bir Nitelik: -Keyd’’, *Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kelam Anabilim Dalı. Sayı 40, s. 100.
- Dikmen, M. (1992). İslâm’da Kadın Hakları, İstanbul. s. 20.
- Durmuş, M. (2017). Tomris’ten Rabiaya, Hermes, Ankara, s. 51-82.
- Erbay, H. (2019, Ocak). ‘‘Tarihsel Süreçte Dünyada ve Türk Toplumunda Kadın Algısı ve Haklarının Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme’’, sayı 2, cilt1, *Ege Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, s.3. Ankara.
- Erdal, İ. (2022). ‘‘Afganistan’ın Modernleşme Süreci ve Dış Politikasında Türkiye’nin Etkisi (1920-1973)’’, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 925-938.
- European Civil Protection and Humanitar Aid Operations, (2022). https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/asia-and-pacific/afghanistan_en, (Erişim Tarihi: 23.12.2023).
- Göztepe, E. (1996). ‘‘Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi’’, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (Cilt 45, Sayı 1-4,) s. 185-193.
- Güloğlu N.V., (2016, Aralık). ‘‘Hz. Peygamber Sonrası Toplum Hayatına Örnek Saygın kadınlar (VIII-X. Asırlar arası)’’, Sosyal Yaşam ve Kadın’’, Sempozyum Kitabı, Necmettin Erbakan Üniversitesi. s. 99-121.
- Güloğlu N.V., Keloğlu S. (2016, Aralık). ‘‘Kur’an’da Kadın Hakları, Sosyal Yaşam ve Kadın’’, Sempozyum Kitabı, Necmettin Erbakan Üniversitesi. s. 423-437.
- Güloğlu, N. V. (2011). Tasavvufta Kadın, Nun Yayınevi, İstanbul.
- Gündüz, A. (2012, Ekim). ‘‘Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi’’, *The Journal of Academic Social Science Studies*, s. 133-134.
- Hannani, H. R. (1386). Zen-ı Afgan Az Mevki’iyet-ı şer’i Ta Vakı’iyet-ı İctima’i, Matba’ay-ı Taba’ati Ve San’ati, Ahmet, Kabil, s. 330.
- Hasin, Ş.M. (1367 Hicri). *Muhteser-ı Az Zindegi İctima’i Zenan-ı Afganistan*, Kabil, s. 34.
- Kazim, S.A. (2005). Yek Ber Resi Tehlili, *Tarihi Zenan-ı Afgan Zir-ı Fişar-ı An’a-ne ve Teceddüt*, California.

- Keloğlu, S. (2008). Kur'an Açısından Kadının Aile İçindeki Yeri, Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı,
- Khvajamir, M. (2015). "Afgan Medeni Kanun'un Oluşum Süreci ve Muhtevası, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*", s. 373.
- Naser, S. (2019). "Afganistan'da Modernleşme Süreci 1900-1929", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, *Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü*.
- Ogan, M. R. (1956). İslâm Hukuku, İstanbul, s.71.
- Özlu, H. (2012). "Türk-Afgan Dostluk ve İş birliği Anlaşması" Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(8), 31-46.
- Poullada, L. B. (1973). Reform and Rebellion in Afghanistan 1919-1929, London: Cornell University Press. s.75
- Rızaî S. (1389 Hicri). Zenan-ı Afganistan Müşareket- Tevsi'a, İntişarat-ı Ferhang, Kabil, s. 131.
- Runion, M. (2007). The History of Afghanistan, London: Greenwood Press.
- Saidi, A.C. (2009). Tarihçeyi Ma'arif-ı Afganistan, www.alijan25.blogfa.com/post/15, (Erişim Tarihi:25.01.2024).
- Saikal, A. (2004). Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival, London: I.B. Tauris&Co Ltd. s. 87-88.
- Saray, M. (1988). Afganistan. "TDV İslam Ansiklopedisi", 1, 408-411.
- Şen, A. (2022). "Afganistan: ABD Müdahalesi ve Taliban'ın Dönüşü", *SDE Akademi Dergisi*, 2(4), 76-102.
- Şeyhanlioğlu, H. (2008). "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi", *Avrasya Etüdleri* (34), 61-82.
- Tekeli, Berkay F. (2010). Tarih'in Cinsiyeti, Metis Yayınları, 3. Baskı, İstanbul s. 41.
- URL-1. (2024). "TDV İslam Ansiklopedisi", <https://islamansiklopedisi.org.tr/afghanistan>, (Erişim Tarihi 01.02.2024).
- URL-2. (2022). Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country/afghanistan>, (Erişim tarihi:20.01.2024).
- URL-3. (2021). Dünya Bankası <https://data.worldbank.org/country/afghanistan>, (Erişim Tarihi:01.01.2024).
- URL-4. (2024). Veda Hutbesi, "Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi", <https://islamansiklopedisi.org.tr/veda-hutbesi>, (Erişim Tarihi: 02.02.2024).
- URL-5. (2023). European Civil Protection and Humanitar Aid Operations, (2022). https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/asia-and-pacific/afghanistan_en, (Erişim Tarihi: 23.12.2023).

- URL-6. (2024). Afganistan’da Kadın Hakları, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv28y8vv67eo>, (Erişim Tarihi: 25.01.2024).
- URL-7. (2023, şubat). Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country/afghanistan>, (Erişim Tarihi: 12.12.2024).
- URL-8. (2023). Dünya Sağlık Örgütü, <https://www.emro.who.int/afg/programmes/hospital-and-laboratory-services.html>
- URL-9. (2023). Afganistan’ın Ekonomisi, <https://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 12.12.2023).
- Yılmaz, A. (2010). ‘‘Amanullah Han’ın Islahatları ve Atatürk’’, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 0(21), s. 159.
- Zabihullah S. (2016). Afganistan’da Kadın Hakları (Yasal Boşluklar ve Çelişkilerden Pratik ve Sosyal Sorunlara, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, s.118.

”

BÖLÜM 3

DOĞAL PEYZAJIN KORUNMASI ARACI OLARAK İDARİ YARGIDA İPTAL DAVASI

Yavuz GÜLOĞLU¹

¹ Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı E-Mail: yavuzguloglu@kastamonu.edu.tr Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4493-2179>

İnsan, içinde yaşadığı çevreyi değiştirme kabiliyetine sahip bir varlıktır. İnsanların zevki sürekli değişik biçimler almaktadır (Kant, 2010:66) İnsanların değer yargıları, yaşadığı coğrafi ve toplumsal ortam, inancı, dili, kültürü gibi birçok unsur onların çevre algısında etkili olmaktadır. Peyzajın tanımlanması için karakterinin ortaya konulması, karakterinin ortaya konulması için de özelliklerin belirlenmesi gereklidir. Zamanla değişebilir mahiyetteki peyzajın (Antrop, 1998) tanımlanmasını görsel, kokusal, dokusal özelliklerin yanı sıra işitsel özellikler sağlamaktadır (Belkayalı, 2022).

Kentlerde görülen hava kirliliği, trafik sorunları, doğal alanların hızla tahrip ve yok edilmesi, aşırı nüfus artışıyla gelişimi şekillenen doğal ve kentsel alanlar, insanların sosyal, kültürel ve fizyolojik açıdan çeşitli amaçlarla yararlanabilecekleri, serbest zamanlarını geçirebilecekleri alanlardır (Talay, Kaya& Belkayalı,2010:148).

Dünyada 1970’li yıllardan önce çevre, ekonomistlerce insan gereksinimlerine oranla bol miktarda bulunması ve kullanılmasının herhangi bir fedakârlık gerektirmemesi nedeniyle bir çeşit serbest mal olarak değerlendirilirken, ekonomik büyüme ve kalkınmayı hedefleyen projeler ve bu projelerin çevre ve doğal kaynak varlığına yapacağı olası zararları nedeniyle bir yandan yargı makamları önünde iptal davalarına konu olurken(Güloğlu&Belkayalı, 2016:19) diğer yandan doğal kaynak varlığının sağladığı fayda akımlarının ve çevre kalitesinin değerinin para ile ölçülmesini, bu projenin gerçekleştirilmesi için sosyal ve ekonomik unsurların hesaba katılmasını da gerekli kılmaktadır (Talay, Akpınar, &Belkayalı, 2010:137). Çevre unsurlarının mevcut ve gelecekteki faydalarının dikkate alınmasını sağlayan bu fayda-maliyet analizi, çevrenin rasyonel kullanımına yönelik politik kararların alınmasında da yol gösterici olmaktadır (Belkayalı&Akpınar, 2009:178).

Nüfus artışı, buna bağlı olarak insan faaliyetlerinin etkisinin kültürel peyzajlar yanı sıra doğal peyzajlar üzerinde de görülmeye başlanması ve bu etkinin insanların sağlıklı bir çevrede yaşamalarına engel teşkil edecek düzeyde ortaya çıkışı doğal peyzajların korunmasını öncelikli hale getirmektedir. Yol, liman ulaşım, madencilik, taş ocakları, barajlar, enerji üretimine yönelik nükleer ve hidroelektrik santraller (Güloğlu, Belkayalı&etc, 2018:108) gibi doğanın bakir yapısının bozulmasına sebep olan birçok faaliyet bulunmakta, bu bozulma sadece çevrenin bozulmasıyla sınırlı kalmayıp insan yaşamı ve aynı zamanda maddi ve manevi bütünlüğünü koruyabilmesi için en önemli hayati faktörler arasında yer alan (Cesur vd., 2018) ve doğada az bulunan tatlı su kaynakları gibi doğal kaynakların da yok olmasına neden olmaktadır (Belkayalı&Aydın, 2016:894). Gerek insanların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik doğal kaynakların ekonomiye kazandırılmasına gerekse kamu hizmetlerine dair

faaliyetlerin bir kısmı çevre sorunlarına yol açmakta, çevresel problemlere neden olan üretim faaliyetlerinden sağlanan faydadan da maalesef bütün insanlık yararlanamamaktadır.

Günümüz postmodern kamu yönetimi anlayışında, yerelleşmeye dayalı, devletin küçültülmesini öngören bir anlayışı yansıtmaya ve herhangi bir yerde çevrenin olumsuz etkilenmesi sonucu doğurmaya yönelik alınacak kararlarda faaliyetten etkilenme potansiyeli olan kimselerin katılımı aranmasına rağmen (Belkayalı&Kesimoğlu, 2015) idari işlemin idare tarafından tek yanlı olarak yapılıyor olması, idari işlemin yapıldığı andan itibaren hemen uygulanabilmesi ve aksi ispatlanana kadar işlemin hukuka uygunluk karinesinden yararlanması karşısında idarenin hukuka aykırı işlemlerine karşı, menfaatleri ihlal edilen kişilere idari yargıda iptal davası açma hakkının tanınması hala kilit öneme sahiptir. Hukuki bağlayıcılıktan mahrum olan çevre hakkının bu niteliğine rağmen yargı içtihatlarında bu hakka dayalı olarak açılan davalarda mahkemeler, iptal davası açmada menfaat koşulunu geniş yorumlayarak ortaya çıkabilecek zarardan menfaati etkilenen kimselerin dava açabilmesi konusunda diğer dava türlerine nazaran daha toleranslı bir yaklaşım sergilemektedir.

Bu çalışmada idare tarafından verilen izinlere dayalı olarak yapılacak faaliyetler sebebiyle meydana gelebilecek doğadaki bozulmalara karşı çevrenin korunmasına yönelik olarak idari yargıda açılacak iptal davaları ve iptal davası açma hakkı bakımından göz önünde bulundurulmuş menfaat ihlali ölçütü somut yargı kararları ışığında incelenecektir.

1. ÇEVRENİN KORUNMASI

Modern demokrasilerin vazgeçilmez kavramlarından biri olan insan haklarının bugün ki aşamaya ulaşması çok uzun mücadelelere dayanmaktadır. İnsan hakları alanında en kullanışlı ve eski tasnif, Alman hukukçu Jellinek tarafından yapılmış olup, bu tasnife göre haklar üç temel kuşak haklar olarak sınıflandırılmaktadır (Akyılmaz, 2017:194, Bulgan, 2017:44). Ortaya çıktıkları tarihsel dönemler dikkate alındığında çevre hakkı üçüncü kuşak haklar arasında yer almakta, Anayasa Mahkemesine göre “Devlet, çevrenin ve kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını sağlamak için etkili bir maddi hukuk düzeni oluşturmak ve öngörülen maddi hukuku uygulamak üzere gereken teşkilatı kurmakla yükümlü (Anayasa Mahkemesinin E. 2011/106, K. 2012/192, 29.11.2012 kararı,; 02.04.2013 tarih, 28606 sayılı Resmi Gazete.)” olmasına rağmen maalesef bu grupta yer alan haklar, hukuki bağlayıcılıktan ve güvencelerden mahrum kalmaktadır (Gözler, 2017:159)

İnsanın dünya üzerindeki enerji üretimine ve konforuna yönelik birçok girişimi, doğal yapıda bozulmalara neden olmakta ve çevre sorunlarının katlanarak artmasına sebep olmaktadır. Doğal çevrenin bozulmasıyla

ilgili olarak iklim değişimine bağlı şiddetli kasırga, anormal yağışlar, aşırı ısınma ya da ani soğumadan dolayı dünya genelinde her yıl binlerce insan buldukları yerden göç etmekte veya doğal afetlerde ölmektedir (Cesur&Bulut, 2022:60).

Çevre kavramı, insanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca etkileşim içinde olduğu fiziki biyolojik sosyal ekonomik ve kültürel ortamı ifade ediyorken doğal peyzaj kavramı ise insan etki ve etkileşimi olmadan oluşan alanı ifade etmektedir. Yani doğal peyzaj, insan etkisi olmaksızın oluşan alanı çevre kavramı ise insan etkisi olsun olmasın bu süreçteki canlı-cansız varlıkların ilişkisi, etkileşimi sonucu oluşan ortama ve bu ilişkilere odaklanmaktadır.

Doğal peyzajın ve çevrenin hızlı bir şekilde bozulması karşısında çevrenin korunmasına yönelik olarak gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişilerince birçok faaliyet yapılmaktadır. Doğal çevrenin bozulmasına yönelik idarenin veya idarenin verdiği izinlere dayalı olarak özel hukuk tüzel kişilerinin faaliyetleri demokratik usullerle engellenemediği takdirde idari yargıda iptal davaları açılmaktadır.

İnsan-doğa-etkileşimi farklı alanlarda çok farklı çıkar çatışmalarına neden olabilmektedir. Modernite, doğal çevreye zarar vererek insan varoluşunu tehdit eden problemlere neden olmaktadır. Kaynakların dağıtım sorunu beraberinde çevre sorunlarını da getirmiş, üretimin ve tüketimin küreselleşmesi, yaşam için gerekli kaynaklara erişim sorununu ve çevre sorunlarını küreselleştirmiştir. Doğal kaynakların kullanılmasından kaynaklı küresel çevre sorunlarıyla ilgili dünyanın birçok yerinde nüfusun çoğunluğunu oluşturan yoksullar aleyhine büyük dengesizlikler bulunmakta ve çevre sorunları giderek bütün insanlığın problemi halini almaktadır (Kılıç&Tok, 2014:214-220).

“Environmental justice” kavramı ABD’de ilk zamanlar dezavantajlı grupların kötü barınma koşullarına karşı kullandığı bir slogan olarak işlev görmüş, zaman içinde doğanın daha uzun süre insani amaçlara boyun eğmesi yerine, adalet kavramı dışında doğanın olağanüstü gücünü tanımak ve onu insani amaçların emrine vermeye doğru evrilmiştir. (Leist&Kılıç, 2011). Çevresel adalet, doğal kaynaklar, ekolojik fayda, çevresel tahribat, zarar ve risklerin toplumun farklı kesimleri arasında nasıl paylaşıldığını ve bu paylaşımın politik sürecini ve katılımcılarını inceleyen bir kavram olmakla birlikte bu kavramın dağıtım, siyasi katılım, tanınma ve kapasite ile ilgili boyutları mevcuttur. Buna karşın toplumun bazı kesimlerinin diğerlerine oranla daha fazla/az çevresel bozulmaya, zarar ve riske maruz kalması ve/veya doğal kaynak, güzellik ve ekolojik faydalardan daha az/fazla yararlanması durumu da söz konusu olabilmektedir (Belkayalı, 2015).

2. ÇEVRENİN YASAL YOLLARLA KORUNMASI

evre hakkı, Türk Anayasasında düzenlenen haklar arasında yer almaktadır. Anayasa ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde düzenlenen insan haklarının birinci muhatabı Devlettir. evre hakkı anayasal düzeyde Türkiye'de ilk kez 1982 Anayasası'nın 56. maddesiyle düzenlenmiştir. Adı geçen maddede evre hakkı "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, evre sağlığını korumak ve evre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevlidir." şeklinde düzenlenerek Devlete ve vatandaşlara sorumluluk yüklenmiştir (Kanlı&Kpeli, 2021). Anayasa'da Devletin "tarih, kültür ve tabiat varlıkları ile değerlerini koruma yükümlülüğüne" ilişkin 63. maddesi, "deniz, gl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve gllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararının gzetileceğine" ilişkin 43. maddesi, "toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan iftlikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alma" zorunluluğuna ilişkin 44. maddesi çevresel değerlerin korunmasına ilişkin maddelerdir.

BM'ye göre evre hakkı "...temiz, güvenli, elverişli, sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli..." bir çevreyi ifade etmektedir (UNEP, 2021). Türkiye'nin çevresel alanda taraf olduğu başlıca 30 uluslararası anlaşma mevcuttur. Rio evre ve Kalkınma Bildirgesi'nin 10. ilkesine göre, "evresel konular en iyi şekilde ilgili tüm vatandaşların ilgili düzeyde katılımı ile ele alınır. Ulusal düzeyde, her birey, toplumlarındaki tehlikeli maddeler ve faaliyetler hakkındaki bilgiler de dâhil olmak üzere, kamu makamları tarafından tutulan çevreyle ilgili bilgilere uygun şekilde erişme ve karar alma süreçlerine katılma fırsatına sahip olmalıdır. Devletler, bilgiyi geniş çapta erişilebilir hale getirerek halkın farkındalığını ve katılımını kolaylaştıracak ve teşvik edecektir. Telafi ve üzüm yolları da dâhil olmak üzere adli ve idari işlemlere etkili erişim sağlanacaktır" düzenlemesini içermektedir (URL-1). Türkiye'nin henüz taraf olmadığı Aarhus Sözleşmesi'nin 3/9 maddesine göre "vatandaşlık, tabiiyet ve ikamet farkı gözetmeksizin, tüzel kişiler için tescil yeri ve faaliyetlerinin yoğunlaştığı coğrafi yer ayırımına tabi tutulmaksızın, halkın çevresel konularda bilgiye erişme, karar alma sürecine katılma imknına ve bu kapsamda yargıya başvuru hakkına sahip olduğu" hüküm altına alınmıştır (Güneş, 2013:28).

evre Kanunu'nun amaçları arasında "bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir evre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak" yer almaktadır. Öte yandan evre Kanunu'nun 30. maddesine göre herkesin "evreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören kişiler dışında böylesi bir durumdan haberdar olan herkesin ilgili makamlara başvurarak gereken önlemlerin alınmasını sağ-

lama ya da faaliyetin durdurulmasını isteme hakkı” bulunmaktadır. Yargı organları idari makamlarca çevreye ilişkin olarak tesis edilen tasarrufların (denetim, izin, teşvik, ruhsat gibi) hukuka uygunluğunu denetlemektedir (Boz, 2023:883).

Anayasa Mahkemesi “çevre hakkının, gerek yaşam hakkıyla gerekse sağlık hakkıyla olan yakın ilişkisi nedeniyle bugünkü nesli hatta daha çok gelecek nesilleri ilgilendirdiğinden günümüzde çok daha önemli hâle geldiğini (Anayasa Mahkemesi’nin, Mehmet Kurt Başvurusu, Başvuru No: 2013/2552, 25.02.2016, 20.05.2016 tarih ve 29717 sayılı Resmi Gazete)” belirtmekte, “Çevrenin kirlendikten ve bozulduktan sonra eski hâline getirilmesinin çok güç ve külfetli olması hatta kimi zaman mümkün olmaması nedeniyle, kalkınma ve ekonomik gelişme için yapılacak yatırım ve faaliyetlerin, doğayı tahrip etmeden ve çevreyi kirletmeden gerçekleştirilmesi; kirlenen çevrenin temizlenmesi veya bozulan çevrenin onarılması yerine, kirliliği ve bozulmayı önleyici tedbirlere ağırlık verilmesi gerektiğine (AYM, E.2013/89, K.2014/116, 3/7/2014; E.2006/99, K.2009/9, 15/1/2009)” ve “Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı; getirilecek kuralın ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklerle yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan (AYM, E.2011/110, K.2012/79, 24/5/2012).” olmadığına vurgu yapmaktadır.

Çevrenin bozulmasına etki eden faktörler arasında idarenin vermiş olduğu izinlere dayanarak yapılan ve onun kontrolü altında işletilen büyük ölçekli kamusal yatırımlarda yer almaktadır. İdari işlemin tek yanlı olması ilkesine dayanarak idarenin verdiği izinlerin herhangi bir sınırı olmadığı düşüncesi artık sorgulanmaya başlamıştır. Hatta idarenin rutin işleyişinde iyi yönetim ilkelerinin (kanunilik, nesnellik, bilgi edinme hakkı, dinlenilme hakkı, gerekçe yükümlülüğü, ölçülülük, ayırım yapmama, eşit davranma yükümlülüğü, katılım vs.) uygulanabilmesini sağlayacak iyi idare ilkesi gereği (Akyılmaz, 2003) bireyin yararına düzenlemeler yapılmasına neden olmuştur. Genelde “katılım”ı öngören ve özellikle çevre hakkı ile gündeme gelen dinlenilme hakkı, AB vatandaşlarının temel haklarını ve AB’nin, vatandaşlarına karşı sorumluluklarını düzenleyen Avrupa Temel Haklar Şartı’nın, 41. maddesinde idare için “iyi yönetim yükümlülüğü”, bireyler içinse “iyi yönetim isteme hakkı” düzenlemiştir. Bu kapsamda hak sahibi suje olarak bireyin yönetime katılması, devlete karşı korunması ve idare ile ilişkilerinde insan onuruna yaraşır bir muameleye tâbi tutulması hukuk devletinin gereğidir (Akyılmaz, 2003)

Gerçek ve tüzel kişiler, kanuna uygun ticari faaliyet yapmak istedikleri zaman idareden ruhsat alarak bu faaliyeti icra edebilmektedirler. İdarenin tek yanlı olarak verdiği bu izne dayalı olarak yapılan kişilerin bu ticari faaliyetleri, yine idare tarafından denetlenmekte, usule aykırı işlem ve fiilleri cezai müeyyidelerle tecziye edilmektedir. İdare tarafından çev-

renin korunması, dirlik ve esenliğin sağlanması hatta estetik görünümün (Güloğlu&Belkayalı, 2022:117) dahi bozulmaması amacıyla içinde yaşadığımız doğal çevrenin bozulması sonucu doğuran işlem ve eylemlerin yapılmasına, idarenin kolluk gücü tarafından izin verilmemesi gerekmektedir (Akyılmaz&Sezginer, 2001:49). Çevrenin bozulmasına yol açan faaliyetler sadece özel hukuk gerçek ve tüzel kişilerinin faaliyetleri ile sınırlı değildir. Çevreyi korumakla yükümlü olan idarenin bizzat kendisi de çevrenin bozulmasına yol açan iş ve eylemlerde bulunmaktadır. Öyle ki bu faaliyetler bazen belli bir alanla sınırlı kalmamakta bazen de tüm ülkenin bu faaliyetlerden zarar görmesine neden olmaktadır. evre tahribatına yol açan zararların kaynağı bazen komşu ülkelerden bazen de ülkeye çok uzak kıtalardan gelmektedir. Bunun en bariz rneği olarak uzun yıllar ülkemizi de etkileyen Çernobil nükleer faciası verilebilir. evre üzerinde tahribata yol açan fiillerin, facianın gerçekleştiği alanla sınırlı kalmayışı ve bu zardan çok uzaklarda yaşayan kimselerin de bu kirlenmeden etkilenmesi karşısında çevrenin korunması amacıyla yapılan ulusal ve uluslararası düzenlemelerde son yıllarda olumlu gelişmeler olmaktadır. Ancak bu sözleşmelere imza atmayan veya sözleşmeyi kabul ettikten sonra sözleşmeden çekilen devletlere bakıldığında, bu ülkelerin çevreyi en çok kirleten ülkeler olduğu görülmektedir. Çevrenin korunması amacıyla kurulmuş ve işler vaziyette olan ve çevrenin korunmasına yönelik kurallara uyulmadığı zaman çevreye zarar verenlere ağır yaptırımlar uygulayan uluslararası bir yaptırım mekanizması henüz bulunmamaktadır.

Türk i hukukunda çevrenin bozulması sonucunu doğuran kamu ve özel sektör faaliyetleri, çevrenin korunmasına yönelik olarak çıkartılan evre Kanunu'ndaki düzenlemeler yoluyla nlenememekte, uygulanan yaptırımlar da maalesef yetersiz kalmaktadır. Ancak, idarenin uygulayacağı yaptırımlar dışında çevrenin korunması amacıyla vatandaşlar tarafından da başvurulabilecek belki de en etkili seçenek idari yargıda iptal davası olarak görülebilir.

2.1. İdari Yargıda İptal Davası

İdari yargı, idarenin eylem ve işlemlerinin denetimini yapmakta olduğu için, evre hakkının ihlali tartışmasının yapılabilceği dava konuları, idari işlemlerin denetimi dolayısıyla ağırlıklı olarak idari yargı alanında ortaya çıkacaktır (Gülan, 2018:105).

İdari yargılama hukukunda en yaygın şekilde görülen ve bilinen dava türü olan iptal davaları “İdari işlemler hakkında yetki, şekil, sebep, konu ve maksat yönlerinden biri ile hukuka aykırı olduklarından dolayı iptalleri için menfaatleri ihll edilenler tarafından açılan davalardır.” (İYUK m.2/1-a). İptal davasının konusu ise idarenin kamu gücü kullanmak suretiyle tek yanlı iradesiyle almış olduğu kararlardır. İdarenin almış olduğu kararlar,

idare edilenlerin hukuki durumlarını etkileyen, değiştiren icrai kararlardır ve maalesef idare almış olduğu kararlarda muhatabını etkileyen karar alırken onun istek ve iradesine hiç önem vermemektedir. Kişiler tarafından bir ruhsat başvurusu sonucu verilen ruhsatta dahi bu tek yanlılığın mahiyeti değişmemektedir. Bu dava türü hukuka aykırı tek yanlı işlemleri ortadan kaldırmak suretiyle hukuk düzenini koruyarak aslında hukuk devletini gerçekleştirmeye matuf objektif bir dava türüdür ve bu dava vesilesiyle yapılan yargısal denetim, bireyler için kamu gücü kullanma, keyfi karar dahi alma ayrıcalığına sahip idare karşısında etkin bir korunma aracıdır (Akyılmaz, Sezginer&Kaya, 2024:107). İptal davası sayesinde hukuka aykırı idari işlemlerin tüm etki ve sonuçlarıyla ortadan kalkması sağlanır, bu sayede idarenin hukuk içinde kalması sağlanarak kamu yararı gerçekleştirilmiş olur ve kişilerin hak ve özgürlükleri korunmuş olur (Sezginer, 2000:15). İptal davasında hukuka aykırı işlemin hangi bakımdan hukuka aykırı olduğu taraflarca ileri sürülmesi dahi hâkim re'sen araştırma yapmak suretiyle hukuka aykırılığı ortaya çıkarmak zorundadır ve bu dava sonucunda düzenleyici işlemler bakımından sadece taraflar bakımından etkisi olmaz, aynı zamanda herkes hakkında hüküm ifade eder (Azrak, 1977:149).

2.1.1 İptal Davası Menfaati İptal Edilenler Tarafından Açılabilen Bir Davadır

Bir davada davacı olabilmek için ilk olarak genel ehliyet şartının gerçekleşmiş olması gerekmektedir. İYUK, bu konuda HMK'ya yollama yapmıştır. İdari yargıda iptal davası açabilmenin şartlarından birisi, dava açan kimsenin açmış olduğu dava konusu işlemde menfaatinin etkilenmesi gerekmektedir. İdari yargıyı adli yargı kolundan ayıran taraflarından birisi de menfaat ihlaline yüklenen anlamda saklıdır (Yücesoy, 2016:48). Menfaat hak kavramından daha geniş bir anlama sahiptir ve her menfaat hak değildir ve hukuk düzeni tarafından korunan menfaat hak olarak kabul edilir (Candan, 2017:68). Mevzuatta menfaat kavramının herhangi bir tanımı da bulunmamaktadır. Dava açma ehliyeti olarak kavramsallaştırılan bu koşul davada mahkeme önünde ilk inceleme konusunu oluşturmaktadır. Menfaat, davacıyla dava konusu işlem arasında kurulabilecek minimum bağıdır (Gözübüyük, 2013:169) ve bu bağın makul ve ciddi olması gerekmektedir (Onar, 1966:485. Bu bağın “meşru, kişisel ve güncel” olması gerekmektedir. Kişinin menfaati doğrudan etkilenebileceği gibi dolaylı da etkilenebilir. Yani idarenin işleminin kişiye tesir etmesi, maddi ya da manevi zarara uğratması gerekmektedir. Menfaatin kişiselliği, bir idari işlemin doğrudan ve aracısız şekilde davacı hakkında tesis edilmesi değil, doğrudan veya dolaylı olarak o kimseyi etkilemesidir (Boz, 2023:891). Davacının şahsına özgü, sıfatıyla ilgili veya içinde bulunduğu durumla ilişkili olan şahsi bir menfaattir (Günday, 2022:241).

“Meşru menfaat, iptal davasını açan kişinin, hukuka uygun bir korunmadan faydalanmak istemesidir.” (Altundiş, 2007:353). Danıştay kararlarında tartışmalı olmakla birlikte menfaatin dava açıldığı esnada güncel olması gerekmektedir. Davacıdan kaynaklı sebeplerle menfaat sona ermişse başlangıçta var olan aktüel menfaatin sonradan ortadan kalktığı kabul edilir.

İptal davası sadece sübjektif durumları etkilenen kimselerin değil herkesin açabileceği bir halk davası olması gerekirken ciddiyyetten uzak davaların açılması ve bu yüzden yargının altından kalkamayacağı yükler altına sokulması ihtimali gibi bir takım pratik sebeplerden ötürü sadece menfaati ihlal edilenlere özgü bir dava olarak sınırlandırılmıştır (Sezginer&zkan, 1995:95). Zira menfaat koşulu, İdari Yargının işin esasına girmek istemediği konuları başından savma aracı olmadığı gibi bazı kişilerin kişisel kaprisleri uğruna yargısal denetim mekanizmasını işleyemez bir duruma getirme tutkularını tatmin aracı da değildir (zay, 2010:155).

Menfaat grupları, baskı grupları ya da sivil toplum kuruluşları olarak adlandırılan dernek, vakıf ve sendika gibi özel hukuk tüzel kişileri de kişisel, meşru ve güncel menfaatlerinin ihlaline yönelik idari işlemlere karşı iptal davası açabilmektedir. Menfaat unsurunun tespitinde özel hukuk tüzel kişilerinin uzmanlığı mahkeme kararına katkı sunabilmektedir ((Ak-yılmaz, Sezginer&Kaya, 2023). Tek tek bireylerin çevrenin korunmasında hak arama özgürlüklerini kullanmaktan yargılama ve vekalet creti gibi giderleri tek başına karşılayamama gibi çeşitli sebeplerle kaçınmaları nedeniyle ortaya çıkan sorumluluğu sivil toplum kuruluşları üstlenerek faaliyet alanlarına ilişkin kamuoyu oluşturma misyonunu örgütlü bir hareket kabiliyetiyle oluşturarak, çevreyi kirleten faaliyete müdahalede bulunmaktadır.

Danıştay’ın Derneklerin yeleri hakkında yapılan işlem nedeniyle derneğin menfaatinin ihlal edilip edilmediğine yönelik olarak kimi kararlarında derneğin menfaat ihlalini kabul ederken kimi kararlarında kabul etmediği yani bu konuda tutarlı bir içtihadının olmadığı görülmektedir (Bağrıaçık, 2016:56). Özel hukuk tüzel kişilikleri hak ve menfaatlerini ilgilendiren, amacını ve faaliyetlerini ilgilendiren idari işlemlere karşı dava açabilmektedir. Bu konuda tüzük ve senetlerinde amaçlarını gerçekleştirmelerini teminen dava açabilecekleri yönünde bir hüküm bulunması, idarenin işleminin derneğin kişisel, güncel ve meşru bir menfaatini ihlal ediyor olması, aralarında menfaat birlikteliği olması gibi Şartlar aranmaktadır. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları bakımından menfaat birlikteliği Şartı aranmamaktadır. Sendikalar bakımından üyelerinin kolektif ve bireysel menfaatlerini korumak amacıyla dava açılabilmesi için kanunda özel düzenleme olması gerekmektedir. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının evre Kanunu’nun 3. maddesinin (e) fıkrası gereğince “evre politikalarının oluşumunda karar alma sürecine katılım hakkı

tanınması” karşısında bu usule uyulmaksızın, yani bu kuruluşları sürece dâhil etmeksizin idari işlem tesis edilmesi halinde idari işlem şekil unsuru yönünden sakatlanacaktır.

Danıştay, çevrenin korunması ve geliştirilmesinde vatandaşlara yüklenen yükümlülüğün bireylere nazaran daha örgütlü bir şekilde hareket etme imkânları bulunan meslek kuruluşlarınca yerine getirilmesinin mümkün olduğu yönünde kararlar vermektedir. Baroların “yargı kararlarının uygulanmaması” durumuna ilişkin uyuşmazlıklarda dava ehliyetinin olduğuna dair kararlar bulunmakla birlikte, Baroların Çevresel Etki Değerlendirmesiyle ilgili bir yönetmelik hükmünün iptali sebebiyle açılan davada Danıştay 14. D, 21.9.2011, E. 2011/13742, K. 2011/796 tarafından baronun ehliyetinin olmadığına karar verilmiştir.

Malik, kiracı, zilyed, vergi mükellefi, çalışan, tüketici, iktisadi rakip, aile ferdi, köy ve belde sakini, hemşehri, o yer nüfusuna kayıtlı olma, vatandaş olmak kişisel menfaat belirlemede kriter olarak kullanılmaktadır. İmar planlarına karşı açılan davalarda, tarihi ve kültürel mirasın konu olduğu davalarda genel kabul, subjektif ehliyetin olduğuna yöneliktir. Kiracının kiraladığı şeyle ilgili olarak mutlak bir şekilde bu hakkı tanımamakla birlikte bu sıfatla açtığı davada Danıştay İDDGK, 21.1.1988, E. 1987/47, K. 1988/3 kararıyla kiracının menfaat ihlalini kabul ettiği görülmektedir.

İstanbul ili, Arnavutköy ilçesi, İmrahor mahallesinde bulunan Yeşil Göl’ün moloz döküm sahası ilana ilişkin işlemin iptali istemiyle Manisa’da ikamet eden bir vatandaşın açtığı davada Danıştay işlemin uygulama alanında sakin olmayan hatta İstanbul ili dışında yaşayan bir davacının dava ehliyetinin bulunduğuna hükmetmiştir (D6D, 02.03.2009, E. 2008/11449, K. 2009/1896 kararı).

2.1.2. Çevrenin Korunmasına Yönelik İptal Davalarında Menfaat Şartı

Çevre hukuku; çevreyi korumak ve geliştirmek, çevre kirliliğini gidermek ve zararları tazmin amacıyla kurallar koymak, bütün bunlar için kaynak oluşturmak ve yaptırımlar önerme konularını kapsamaktadır. Vatandaşların ödevi çevreyi kirletmemek, Devletin görevi de hem faaliyetleriyle çevreyi kirletmemek hem de çevreyi kirletenlere karşı önlem almaktır (Gökalp, 2022:267). Devletin de çevreyi kirletmeme yükümlülüğüne ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi, “Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, getirilecek kuralın, ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklerle yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan değildir. İnsanın, toplumun ve çevrenin varlık, sağlık ve güvenliği ile bu konuda Anayasa’nın Devlet’e yüklediği görev göz önünde bulundurulduğunda, itiraz konusu ibare ile Ereğli Kömür Havzasındaki Türkiye Taşkömürü Kurumu’nun yürüteceği taşkömürü faaliyetlerinin

Maden Kanunu'nun 7. maddesine tabi olmamasının (Anayasa Mahkemesi Kararı, 24.05.2012 tarih ve E.2011/110, K. 2012/79)" mümkün olmadığına vurgu yapmıştır. Anayasa Mahkemesi "Çevre hakkı bağlamında özel yaşam, aile yaşamı ve konuta saygı hakkının, sadece kamusal müdahalelere karşı korunmadığını, pozitif yükümlülükler doktrini uyarınca bu korumanın özel kişilerden kaynaklanan müdahaleler kapsamında da gündeme geldiğini" kararında belirtmiştir.

Çevre hakkı ve çevre hukukuyla ilgili Danıştay kararlarında, kişiselik unsurunun önemini yitirdiği gözlemlenmektedir. Danıştay'ın semt ya da belde sakini olma sıfatıyla açılacak davalarda menfaatin ihlal edildiğine dair kararları mevcuttur. İlgili kararlar incelendiğinde, Danıştay özellikle imar, çevre ve kültürel değerler söz konusu olduğunda semt ya da belde sakini olma sıfatını, dava açmada menfaatin ihlal edilmesi için yeterli görmektedir. Ancak Danıştay, çevreyi ilgilendiren projelere karşı iptal davası açanların, "proje alanı veya proje etki alanında ikamet etmeleri veya bu alanda taşınmazları bulunmaları veyahut projeden etkilenme potansiyeli altında bulunmaları" şartını aramaktadır.

Danıştay 6. D, 9.7.2003, E. 2003/1712, K. 2003/4221 sayılı kararında "imar planları kamu yararını ilgilendiren genel nitelikte düzenleyici işlemler olduğundan, semt sakini sıfatıyla menfaatinin ihlal edildiğinden bahisle dava açma hakkı bulunan davacının imar planı tadilatının iptali istemiyle açtığı bu davada dava açma ehliyetinin bulunduğu" sonucuna vararak, "Çevre, tarihi ve kültürel değerlerin korunması, imar uygulamaları gibi kamu yararını yakından ilgilendiren konularda sübjektif ehliyet koşulunun, bu durum dikkate alınarak yorumlanması gerektiğine ilişkin Danıştay kararları yerleşik içtihat niteliği kazandığına" vurgu yapılmıştır. Görüldüğü gibi çevre, tarihi ve kültürel değerlerin korunması gibi kamu yararını yakından ilgilendiren konularda vatandaşların idari işleme karşı dava açma hakları bulunmaktadır.

Özel teşebbüslerin faaliyetlerinin çevresel kirliliğe yol açtığına dair şikâyetler ile ilgili olarak, Anayasa'nın 48. maddesinin ikinci fıkrasında düzenlenen "Devlet, özel teşebbüslerin millî ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır." şeklindeki düzenleme, kamusal makamların çevresel meseleler bağlamındaki pozitif yükümlülüklerinin normatif dayanaklarından birini teşkil etmektedir (Gökalp, 2022: 282).

Çevre üzerinde gerçekleşecek kirlenme, zarar uzak bir gelecek de gerçekleşecek olsa dahi çevrenin korunması kamu yararını yakından ilgilendirdiğinden, muhtemel olumsuzlukların önlenmesi gayesiyle dava açma bakımından güncellik koşulunun sağlandığı kabul edilmelidir.

Özel hukukta her menfaat korunmazken; idare hukukunda her menfaatin korunması zorunluluktur (Kalabalık, 2020:198). Çevre davalarında Danıştay içtihatlarına göre, davacı davadan feragat etse dahi yargı organlarınınca, kamu yararı ile yakından ilgili idari işlemlere yönelik iptal davalarında feragat istemi hakkında kamu yararı ölçütü kullanılarak hüküm kurulması gerektiğinden dolayı bu istemi kabul görmemektedir (DİDDK, 06.06.2013, E. 2009/1939, K. 2013/2262).

2.2. İdari Yargıda Yürütmenin Durdurulması Kararı ve Mahkeme Kararlarının Uygulanması

İdari yargı sürecinin, diğer yargı kollarına nazaran kısmen de olsa daha seri olduğu söylenebilirse de tüm yargı kollarında olduğu gibi burada da dava süreci uzun sürmekte, yürütmenin durdurulması kararı verilmezse bazen dava açmanın bir önemi kalmamakta, doğal çevrenin bozulmasının önüne geçilememektedir. Ayrıca idari yargı makamlarınca dava sonunda iptal kararı verilmiş olsa dahi idari işlemin sonuçlarının olabildiğince silinmesi mümkün olmayabilmektedir. İptal kararları, dava konusu idari işlemi tesis edildiği tarihten itibaren geçerli olmak üzere (makale şamil olarak/ geriye geçerli olarak) ortadan kalkmasına, hukuk alanında hiç doğmamış sayılmasına, dolayısıyla önceki hukuki durumun kendiliğinden geri gelmesine yol açmaktadır. Ancak iptaline karar verilen işlemde önceki durumun kendiliğinden geri gelmesi birtakım fiili ve hukuki sebeplerle zor ve hatta imkânsız olabileceği için her zaman mümkün olmayabilmektedir (Kaplan, 2017:237)

Yürütmenin durdurulması, iptal davası sonuçlanana kadar, bireyin temel hak ve özgürlüklerini dava konusu idari işleme karşı koruyan hukuki bir güvencedir (Turan, 2013:2). Yürütmenin durdurulması kararı sayesinde, davacının temel hak ve özgürlükleri idareye karşı münferiden korunarak, aynı zamanda kamu yararı, kamu düzeni ve hukuk düzenini hatta tüm olarak toplum korunmaktadır (Sarica, 1966:29)

İYUK'un 27. maddesine göre yürütmenin durdurulması kararı verilmesi için “idarî işlemin uygulanması halinde telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ve idarî işlemin açıkça hukuka aykırı olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi” gerekmektedir. İdarenin “savunması alındıktan sonra yeniden karar verilmek üzere, idarenin savunması alınmaksızın da idari işlemin yürütülmesi durdurulabilir”. “Yürütmenin durdurulması kararı verilen dava dosyaları öncelikle incelenir ve karar bağlanır” hükmü gereği, bu neviden dosyalar diğer dosyalara nazaran ivedilik kazanmakta ve iş yükü ölçüsünde bir an önce karara bağlanması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır (Yaşar, 2014:757). Yürütmenin durdurulması kararının hukuki etki ve sonuçlarının dava sonuçlanıncaya kadar geri alınmaması şeklinde anlaşılması daha adil bir uygulama olacaktır (Yasin, 2007:236)

İdari işlemin yargı kararı ile iptal edilmesi, geriye yürümezlik ilkesinin istisnaları kapsamında değerlendirilmektedir (Karahanoğulları, 2015:598). İdari yargıda mahkemelerin yargılama esnasında verdiği yürütmenin durdurulması kararları ve yargılama sonunda verdiği iptal kararlarının iyi yanı, diğer yargı kollarının verdiği kararlardan farklı olarak bu kararların kesinleşmesi beklenmeksizin 30 gün içinde idare tarafından uygulanmak zorunda oluşudur. Türk hukuk sisteminde, mahkeme kararlarının uygulanması anayasal zorunluluktur (Çokkaş, 2021:1315). Danıştay’ın mahkeme kararlarının uygulanması konusundaki görüşü “...Mahkeme kararlarına ‘uymak’ ‘Hukuk Devleti’nin’ olmazsa olmaz koşuludur. Demokratik bir hukuk devletinde, hukuki güvenlik ve istikrarın teminatı olan bağımsız ve tarafsız mahkemelerin kararlarının uygulanmasının, davanın tarafı olan idarelerin takdirine bırakılamayacağı kuşkusuzdur. Dolayısıyla hukuk devleti ilkesinin gereği olarak, hukuka saygılı bir idarenin, hukuka aykırılığı ve sebepleri bir yargı kararında belirtilen işlemi ortadan kaldırması ve sonuçlarını silmesi ‘hukuka uygun davranma yükümlülüğünden’ doğan bir zorunluluktur...” şeklinde ifade edilmiştir (D13D, T.16.02.2015, E.2014/4872, K.2015/539.) İdarenin, idari yargı hâkiminin verdiği kararın yerine getirilip getirilmemesinde herhangi bir takdir yetkisi bulunmamaktadır.

3. SONUÇ

Anayasa’nın 56. maddesinde, “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının herkese tanındığı, çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemenin devletin yanı sıra vatandaşlara da yüklenen bir ödev olduğu” hüküm altına alınmış, Çevre Kanununun düzenleme amacı olarak “bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak” olarak belirlenmiştir. Kanunla “çevreyi kirleten ya da bozan bir faaliyetten zarar gören kişiler dışında böylesi bir durumdan haberdar olan herkese, ilgili mercilere başvurarak gereken önlemlerin alınmasını sağlama ya da faaliyetin durdurulmasını isteme hakkı” tanınmıştır.

Çevrenin korunmasına yönelik hukuki düzenlemelerde, planlama süreçlerine ilişkin yaklaşımda, çevrenin korunması amacı yanında sürekliliğinin sağlanması da hedeflenmektedir. Çevre üzerindeki insan faaliyetleri sonucu kaynak değerlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan her bireyin iptal davası açmada menfaatinin olup olmadığına yönelik değerlendirmede, çevrenin tüm özellikleri dikkate alınarak çevreyi kullanan insana ait sosyo-ekonomik ve kültürel faaliyetle ilişkilendirilmesinin zorunluğu ortaya çıkmaktadır.

Danıştay kararlarında, çevreyi ilgilendiren iptal davalarında menfaat ihlali koşulu geniş yorumlanmaktadır. Danıştay dava ehliyetinin sadece

gerçek ve tüzel kişilere tanındığı hususunda kısıtlayıcı bir kural bulunmadığından dolayı, kent konseylerinde olduğu gibi çoğu idari makam ve merciin tüzel kişilikleri bulunmamasına rağmen kanunen üstlendikleri görev ve yetkileri çerçevesinde tasarruf ve dava ehliyetine sahip olduklarını ve bu nedenle iptal davası açabileceklerini kabul etmektedir.

Doğal çevrenin ve peyzajın korunmasına yönelik idari yargıdaki iptal davaları sonucunda verilen iptal kararları, idarenin işlemini baştan itibaren hukuk âleminde hiç doğmamış hale dönüştürmektedir. Son yıllarda açılan davaların hızlı sonuçlanmasına yönelik politikalar geliştirilmeye çalışılsa da maalesef ülkemizde yargılama süreçleri arzu edilen hızda tamamlanamamaktadır. İdari yargıdaki yürütmenin durdurulması kararı bu anlamda diğer yargı kollarından farklı olarak henüz dava sona ermeden idarenin işlemini, yürütmenin durdurulması kararı verilmesiyle birlikte işlevsiz hale getirerek çevre üzerinde olumsuz tahribatları da bir anlamda dava sonucu beklenmeden önlemektedir. İdari yargının bir diğer iyi yönü ilk derece mahkemelerinin verdiği kararların henüz kesinleşmesi beklenmeksizin uygulanabilmesidir. Bu sayede gerek istinaf aşaması gerekse temyiz aşaması sonucu verilecek karar beklenmeden daha işin başında idarenin çevre üzerinde olumsuz etkisi olabilecek işleminin iptalini sağlamaktadır.

Çevre üzerinde olumsuz etkileri olabilecek işlem ve eylemlere karşı gerek idari başvuru hakkı gerekse dava açma hakkı her vatandaşa tanınmalıdır. Ancak bu hak tanılsa bile herkes dava açma yolunu tercih edememektedir. Bunun sebeplerinden biri olarak günümüzde yargılama giderleri ve vekalet ücretleri de bir hayli yüksek olması gösterilebilir. Bu nedenle sivil toplum kuruluşlarının, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının davacı olabilmelerine yönelik idari ve hukuki kısıtlar kaldırılmalıdır. Ayrıca dernekler gibi sivil toplum kuruluşlarının subjektif ehliyeti hususunda yargı organlarının olumsuz yaklaşımı, doğa, çevre, kültür ve tabiat varlıklarını koruma amacıyla kurulmuş derneklerin amaçlarını gerçekleştirmemesi, bu örgütlerin işlevsizleştirilmesi sonucunu doğuracaktır.

KAYNAKLAR

- Akyılmaz, B. (2003). İyi Yönetim ve Avrupa İyi Yönetim Yasası. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(2).
- Akyılmaz, B., & Sezginer, M. (2001). İngiltere ve ABD’nde İdari Usule İlişkin Kısa Notlar. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9(3-4), 42-51.
- Akyılmaz, B., Sezginer, M., & Kaya, C. (2023). Türk İdare Hukuku. Seçkin Yayıncılık.
- Akyılmaz, B., Sezginer, M., & Kaya, C. (2024). Türk idari Yargılama Hukuku. Seçkin Yayıncılık.
- Akyılmaz, C. (2017). 2017 Anayasa Değişikliğine Göre Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 23(1), 191-207.
- Altundiş, M. (2007). İdari Yargıda Dava Açma Ehliyeti, TBB Dergisi, Sayı 69, s. 353-354
- Antrop, M. (1998). Landscape change: Plan or caos?. Landscape and Urban Planning, 41 (1998): 155- 161.
- Azrak, A. Ü. (1977). İptal Davalarının Objektif Niteliği Üzerine Düşünceler. Onar Armağanı, İstanbul.
- Bağrıaçık, A. (2016). Danıştay Kararları Işığında İdari Yargıda Menfaat İhli. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(2), 39-70.
- Belkayalı, N. (2015). Identifying and assessing visitor impacts and attitudes: A case study in the Kure Mountains National Park. Fresenius Environmental Bulletin, 24(9), 3044–3056.
- Belkayalı, N. (2022). Tarihi Alanların Ses Karakterinin Belirlenmesi: İsmailbey Külliyesi, Kastamonu. Kent Akademisi, 15(1), 393-408.
- Belkayalı, N., & Akpınar, N. (2009). Yalova Termal Kaplıcaları’nın rekreasyon ve turizm amaçlı kullanımının ekonomik değerinin seyahat maliyeti yöntemi ile tespit edilmesi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 7(2), 177-184.
- Belkayalı, N., & Aydın, M. (2016). Küre Dağları Milli Parkı su kaynaklarının rekreasyonel amaçlı kullanımı. Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology, 4(10), 893-902.
- Belkayalı, N., & Kesimoğlu, M. D. (2015). The stakeholders’ point of view about the impact of recreational and tourism activities on natural protected area: a case study from Kure Mountains National Park, Turkey. Biotechnology & Biotechnological Equipment, 29(6), 1092-1103.
- Bulgan, B. G. (2017). Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı. İstanbul: Oniki-levha Yayıncılık, 129-137.

- Candan, T., (2015). Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu. Maliye ve Hukuk Yayınları, 2, 670.
- Cesur, İ., & Bulut, A. (2022). İklim Göçlerinin Kamu Politikaları Açısından Değerlendirilmesi. Ziraat, Orman ve Su Ürünleri Alanında Uluslararası Araştırmalar IV, 57.
- Cesur, İ., Güloğlu, Y., & Bulut, A. (2018). Bir insan hakkı olarak su hakkı ve Türk hukuk sisteminde yeri. International Eurasian Conference on Science, Engineering and Technology (EurasianSciEnTech 2018), Ankara.
- Çokkaş, Y. (2021). İdari Yargı Kararlarının Uygulanması Aşamasında Ortaya Çıkan İmkânsızlık. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 70(4), 1313-1358.
- Gökalp, S. S. (2022). Çevre Sorunları, Devletin Pozitif Yükümlülüğü Ve İdarenin Sorumluluğu. Memleket Siyaset Yönetim, 17(38), 267-300.
- Gözler, K. (2017). İnsan Hakları Hukuku. Ekin Yayıncılık, Bursa.
- Gözübüyük, Ş. (2013). Yönetimsel Yargı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Guloğlu, Y., Belkayalı, N., Cesur, I., & Bulut, A. (2018). Hidroelektrik Santrallerin Çevresel Etkilerinin Yargısal Denetimi. Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 8:67-89
- Gülan, A. (2018). “Bireysel Başvuru Kararlarının Türk İdari Yargı Sistemine Etkisi”. Anayasa Yargısı, 35(1), 105-120.
- Güloğlu, Y., & Belkayalı, N. (2016, April). The effects of supreme courts' decisions on environmental protection in Turkey. In National Conference on Ecosystem Restoration (pp. 18-22).
- Güloğlu, Y., & Belkayalı, N. (2022). Estetik Bağlamında Mimari ve Hukuksal Denetimi. İstem, (39), 115-138.
- Günday, M. (2022). İdari Yargılama Hukuku, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, s. 241.
- Güneş, A. M. (2012-2013). “Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 17-18, S. 26-27-28-29, Y., s. 25-40
- Kalabalık, H. (2020). İdari Yargılama Usulü Hukuku, 14. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Kanlı, İ. B., & Küpeli, İ. T. (2021). Çevre Hakkının Dayanışma Hakkı Olarak Gelişimi ve Türkiye Özelinde Analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 417-448.
- Kant, I. (2010). Güzellik ve Yücelik Duyguları üzerine Gözlemler. çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları.
- Kaplan, G. (2017). İdari Yargılama Hukuku, Ekin, s.237.
- Karahanogulları, O. (2015). İdarenin Hukukla Kavranması: Yasallık ve İdari İş-

- lemler (Yargı Kararlarına Dayalı Bir İnceleme), Turhan Kitabevi, Ankara.
- Kılıç, S., & Tok, N. (2014). Geleneksel adalet anlayışlarından çevresel adalet anlayışına. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3).
- Leist, A., & Kılıç, S. (2011). Daha iyi bir sürdürülebilirlik için çevresel adalet. *Küresel Bakış Çeviri Hukuk Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Onar, S. S. (1966). *İdare Hukukunun Umumi Esasları (Cilt I)*. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Özay, İl Han (2010). *Günüşğında Yönetim II Yargısal Korunma*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul
- Sarıca, R. (1966). “Tehir-i İcra”, *Danıştay Kararları ve Yürütmenin Durdurulması, Türk Hukuk Kurumu Yayınları*, Ankara.
- Sezginer, M. (2000). İptal davasının uygulama alanı bakımından ayrılabilir işlem kuramı. *Yetkin*.
- Sezginer, M., & Özkan, G. (1995). İdari Yargılama Usulü Kanununda Yapılan Değişiklikler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 93-128.
- Talay, İ., Akpınar, N., & Belkayalı, N. (2010). Doğal kaynakların rekreasyonel ve turizm amaçlı kullanımının ekonomik değerinin tespiti: Göreme Tarihi Milli Parkı örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8(2), 137-146.
- Talay, İ., Kaya, F., & Belkayalı, N. (2010). Sosyo-Ekonomik yapının rekreasyonel eğilim ve talepler üzerine etkisi: Bartın kenti örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8(2), 147-156.
- Turhan, M. K. (2012). İdari Yargıda Yürütmenin Durdurulmasının Kanunla Sınırlandırılması ve Sınırlandırmanın Sınırları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-37.
- UNEP. (2021, 10 Şubat). Erişim adresi: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/environmentalrights-and-governance/what-we-do/advancing-environmental-rights/what-0>
- URL-1, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf
- Yasin, M. (2007). *Uygulama ve Yargı Kararları Işığında Özelleştirmenin Hukuki Rejimi*, B.2, Beta, İstanbul.
- Yaşar, H. (2014). İdari Yargıda Yürütmenin Durdurulmasının Gerekçesi Olarak Anayasaya Aykırılık “Kanısı”. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 72(2), 751-757.
- Yücesoy, A. A. (2016). *İdari Yargılama Hukukunda İptal Davalarında Menfaat (İdari Yargıda Sübjektif Dava Ehliyeti Koşulu)*, Seçkin Yay., Ankara.